Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس يې پال په مرو ايرو نشته عالمه
آواره شيدا د څه د دو نهي ملنګ وُ

آواره شيدا

دکاظم خان شيدا پر ژوند او کورنۍ نوې څېړنه

ليکوال

حبيب الله رفيع

۱۹۹۱ع / ۱۳۷۰هـ ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب نوم : آواره شیدا

لیکوال : حبیب الله رفیع

خطاط : شهزاده هروي

خپرونکی : د امان کتاب خپرولو مؤسسه

دخپرېدو کال : ۱۹۹۱ع / ۱۳۷۰ هـ ش

بسم الله الرحمن الرحیم

ترون

++++++++

دا ړوا بناد استاد کامل مومند

په نوم

چې د دوی عالمانه شکونه

د دې رسالې د رامنځ ته کېدو

سبب شول .

ح - رفیع

فهرست

سرلیک	مخ
سریزه	الف
لومړی څپرکی:	
روایتونه او اټکلونه	۱
دوهم څپرکی:	
شکونه او ټکونه	۷
دریم څپرکی:	
سندونه او لاسوندونه	۲۴
څلورم څپرکی:	
ترلاسه شوې نتیجه	۸۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

چې سایه کا ندې مدام په سر دستر یو
«شیدا» شام د غریبۍ عجب عالم دی

کاظم خان «شیدا» د پښتو لوی شاعر ؤ، د نازکخیالۍ او موشگافۍ له پلوه یې هنر بې سیاله او بې مثاله ؤ او په دې ځانګړنه (خصوصیت) کښې د ده غوندې شاعر لا په پښتو کښې نه دی تېر شوی. خو لکه څرنګه یې چې شعر او فن ځلاند او معروف دي همدومره یې د ژوند څېره تته او تیاره ده؛ په ځوانۍ کښې له وطنه پردېس شوی او د خپل هنر د شګوفانۍ او غوړېدلو

موده يې په غربت، بېکسۍ او بې وطنۍ کښې تېره کړې ده ؛ دی له هېواده مهجور او له خپلوانو نه لېرې ؤ ، په گمنامۍ او گوښه گيرۍ کښې يې ژوند کاوه ، نه بل چا د ده د ژوند پېښې ليکلې او نه دده له دې چار سره مينه وه .

دا پېښه يوازې دده د ژوند په باب نه ده پېښه شوې بلکې د پښتو د زياتو شاعرانو ژوند پېښې تتې او ورکې دي او دا لويه يوازې له پښتو اديبانو سره نه ده شوې بلکې د نړيوال (جهاني) ادب زيات شاعران او ليکوال د فن له نظره مشهور او معروف دي خو د ژوند پېښو له خوا نومورکي او گمنام .

کله چې پښتو ليکونکي او ادب څېړونکي د شيدا ژوند ته متوجه شول دده پر مړينه تر يوې پېړۍ زيات وخت اوښتی ؤ ، د ژوند څېره يې نوره هم تته شوې وه ، د پېژندگلوۍ په پلونو يې د زمانې بادونو نورې دوړې هم ورووړې او دده ياد ونه يې گرجن کړي وو .

بيا هم پښتو ليکونکو په يوه خوله ويلي چې شيدا د افضل خان زوی ، د اشرف خان لمسی او د خان خوشحال خان ختک کړوسی دی . پوره يوه پېړۍ دا عنعنوي پېژندگلوي را روانه وه ، دقيق څېړونکي او عميق پښتو ليکونکي يې سنده

روایتونه نشي قانع کولی نو ځکه کله چې په ۱۹۷۴ع کال

د پښتونو ماند محقق او وا بناد دوست محمد خان کامل

مومند د افضل خان ختک مشهور کتاب « تاریخ مرصع »

خپراوه هلته یې د کاظم خان هیڅ نخښه نښانه و نه موندله،

شکونه ورته پیدا شول او پوښتنې یې په ذهن کښې

وکرځېدې ، په دې بې سنده روایت یې شک وکړ او دا

یې په پټو سترګو تائید نه کړه چې کاظم خان د خوشحال خان

ختک کړوسی دی ؛ خپلې پوښتنې یې طرح کړې او موضوع یې

بحث ته وړاندې کړه ، بیا نو په موضوع تاوده بحثونه و شول

خو موضوع لاینحله پاتې شوه او داسې سندونه رامنځ ته نه

شول چې د دې عنعنوي روایت ټینګ ملاتړ وکړي او دا ثابته

کړي چې کاظم خان شیدا د خوشال خان ختک کړوسی دی.

زه هم د پښتو دیوه طالب العلم په حیث موضوع ورجلب

کړم او سره له دې چې د شیدا غوندې مهجور او آواره یم،

خاطرې پرېشان او ژوندې پاشان دی خو د خپل ذوق د

تسکین او د ځان بوختولو له پاره په دې برخه کښې

د سندونو په راغونډولو بوخت شوم او غوا ړم چې په دې

لیکنه کښې د خپلې څېړنې او کړو ېړنې نچوړ وړاندې کړم ؛

زه به هڅه کوم چې دا موضوع په داسې سندونو متکي

کړم چې یواځ خیزه شي او دا ثابته کړي چې کاظم خان د خوشال

خان ختک کروسی دی که نه ؟

لهٔ لوی خدای نه پهٔ دې لاره کښې توفیق غواړم او د ځان لهٔ حاله سره ور د شیدا دا بیت را غبرګوم :

زهٔ هسې نهٔ وایم چې فراق ووژلم
حیات خوشته دی ولې بې خونده دی !

پهٔ مینه
حبیب الله رفیع
پېښور، کوز تاکال
۱۹۸۷/۱۰/۲۱ ع
۲۹/۷/۱۳۶۶ هش
۲۹/۲/۱۴۰۸ هق

لوړې شپږکې

روایتونه او اټکلونه

اوس یې پل په مړو ایرو نښته عالمه
آواره شیدا د څه دونهې ملنګ وُ

لوړې هغه کتابونه چې کاظم خان شیدا د افضل خان خټک زوی، د اشرف خان هجري لمسی او د خوشال خان خټک کړوسی ګڼي: د پټي حیات خان «حیات افغانی»، د شیرمحمد خان ګنډه پور «خورشید جهان» او د انګریزي ختیځپوهانو راورټي «پښتو ګرامر» او د پلاوډن د «کلید افغاني» انګلیسي ژباړه دي (۱) خو دوی یوه هم د خپلې دې خبرې له پاره ترڅان وړاندې سند نه دی ښودلی او بې بنسټه ودانې یې کړې ده.

کله چې نیمه پېړۍ (صدی) پخوا په افغانستان کښې په

پښتو ادب څېړنې پيل شوې، افغاني څېړونکو او پوهانو هم همدا روايات را نقل کړل. اروا ښاد علامه عبدالحی حبيبي په «پښتانهٔ شعراء» (۲)، پوهاند صديق الله رښتين «د پښتو ادب په تاريخ» (۳) او عبدالرؤف بېنوا «د کاظم شيدا په ديوان» (۴) کښې دا خبرې را غبرګې کړې.

په صوبه سرحد کښې هم د پښتو محققينو د همدې روايت پيروي وکړه، د روند محقق همېش خليل په «ديوان کاظم خان شيدا» (۵)، ډاکټر انوار الحق په «ديوان کاظم خان شيدا» (۶) او ښاغلو رضا همداني او قارغ بخاری په «تاريخ ادبيات سرحد» (۷) او نورو ليکوالو هم په خپلو مقالو او ليکنو کښې دا روايت وپالهٔ.

اروا ښاد استاد کامل مومند چې د «تاريخ مرصع» په سريزه کښې ددې روايت په برخه کښې شکونه او پوښتنې را منځ ته کړې (۸) بيا هم يې اثره پاتې شوې او د افغانستان او صوبه سرحد محققينو هماغه زړه لاره و پالله او يې لهٔ دې چې کوم شک وښيي شيدا يې د خوشال خان خټک کړوسی وبالهٔ. په دې برخه کښې د دوو مهمو کتابونو يادونه ضروري ده چې د تاريخ مرصع تر څېړېدو وروسته يو په کابل او بل په پېښور کښې خپور شوی دی؛ «فرهنګ زبان و ادبيات پښتو» د ځوان محقق ښاغلی زلمي هېواد مل

اثر چې د پښتنو شاعرانو لخوا مطلبي ژوند لیک دی

په همدې روایت ولاړ دی (۹) او « روحي ادب » د پروفیسر

محمد نواز طائر تألیف چې د پښتو ادب په نوي طرز کښې

تاریخ دی، دا تاریخ هم همدا روایت راخلي (۱۰) .

پوهاند عبدالشکور رشاد یوازینی سړی دی چې د

اوو ابدالو استاد کامل شکونه او پوښتنې یادوي او په

خپله کومه پریکړه نه کوي (۱۱) .

د روایاتو لنډیز :

د شیدا ژوند څېړونکو په یادو شوو آثارو کښې

د ده د ژوند خاکه داسې جوړه کړې ده :

کاظم خان شیدا د پښتو د مشهور لیکوال افضل خان

خټک زوی، د پښتو د نامتو شاعر اشرف خان هجري لمسی

او د پښتو ادب د نومیالي پلار خوشال خان خټک کړوسی دی

د ۱۱۳۵ - ۴۰ هـ ق کلونو ترمنځ زیږېدلی دی .

څه وخت چې د ده پلار وفات شو نو د ده مشر ورور

اسدالله خان د مشرۍ دستار په سر کړ او د خپل اقتدار

د قیام او استحکام له پاره یې چې خپلو وروڼو او نورو خپلوانو

ته کوم ناشوني حالات پیدا کړل کاظم خان شیدا په هغې

خوښ نه و، ان چې احتجاجاً د خپلې برخې جایداد نه هم تېر

شو ؛ پر اسدالله خان تر ټولو وروڼو نه کاظم خان زیات

ګران وُ ، دده په بدګمانۍ چې پوه شو نو دده له زړه نه يې د هر راز شکونو د لرې کولو هڅه وکړه او حتیٰ دده ته يې نوره څمکه هم ورو بخښله او د تره لورېي هم ورته په نکاح کړه خو څرنګه چې کاظم خان د خوشال خان د زامنو او لمسيو زبون حال د خپل پلار له لاسه ليدلی وُ نو ځکه د اسدالله خان له خوا مراعات او بخشش د هغه شکونه نور هم زيات کړل ... کاظم خان شيدا خپل کور کلی پرېښود ، له خپلوانو خصوصاً خپل ورور اسدالله خان نه ډېر خپه وُ .

شيدا لومړی کشمير ته ولاړ ، هلته يې زده کړې وکړې او کله يې چې څه زده کړل سرهند شريف ته ولاړ او په پای کښې رامپور ته ولاړ چې هلته د نواب فيض الله خان پښتون رياست وُ او نور ډېر پښتانه هم دلته وادان وو ؛ نواب دی د مياشتې په زر روپۍ په ملازمت کښې واخيست .

دده ورور اسدالله خان بيا هم دده دراوستلو کوښښ وکړ ، دوستان به يې پسې لېږل رالېږل خو ده د هغو نه منل . څه موده پس اتفاقاً شيدا له خپلو هندي ملګرو سره د سيل له پاره تر حسن ابدال راغلی وُ او چې خپلوان يې پرې خبر شول پسې ور غلل خو چې

هر څو منتونه یې ورته وکړل شیدا سرای ته راتعلی.

کاظم خان شیدا په سرهند شریف کښې د نقشبندي طریقې د پیر غلام معصوم مرید و. ده په ۱۱۸۱ هق کال د محمدي صاحبزاده په غوښتنه خپل دیوان ترتیب او د خپل ورور په وساطت یې محمدي صاحبزاده ته وراندې کړ.

د کاظم خان شیدا د وفات تاریخ د یوې قلمي نسخې په حاشیه د یوه نامعلوم شاعر له خوا د «دل نظیر» له جملې څخه را ایستل شوی چې ۱۱۹۴ هق کال دی. وایي چې دی په رامپور کښې مړ شو خو لږه موده پس یې خپلوان ولاړل او د ده نعش یې سرای ته راوړ (۲).

پایلیکونه (حواشي):

(۱) اروابناد استاد کامل مومند، د تاریخ مرصع سریزه ۴۰ مخ، ۱۹۷۴ ع، یونیورسټی بک ایجنسي، پېښور.

ګلشن روه، د پوهاند عبدالشکور رشاد سریزه، ۷۲ مخ، ۱۳۵۶ هش = ۱۹۷۷ ع کال، د پښتو د پیاوړتیا او پرمختیا آمریت، کابل.

(۲) اروابناد پوهاند عبدالحی حبیبي، «پښتانه شعراء» لومړی ټوک، ۲۵۹ مخ، ۱۳۲۰ هـ ش = ۱۹۴۱ ع کال، پښتو ټولنه، کابل.

(۳) پوهاند صدیق الله رښتین، «د پښتو داب تاریخ»، ۸۰ مخ، ۱۳۲۵ هـ ش = ۱۹۴۶ ع کال، پښتو ټولنه، کابل.

(۴) «د کاظم شیدا دیوان»، د عبدالرؤف بېنوا سریزه، لومړی مخ، ۱۳۳۰ هـ ش = ۱۹۵۱ ع کال، پښتو ټولنه، کابل.

(۵) «دیوان کاظم خان شیدا»، د همېش خلیل سریزه، «ط» مخ، ۱۹۶۵ ع کال، ادارهٔ اشاعت سرحد، پېښور.

(۶) «دیوان کاظم خان شیدا - معه اردو ترجمه» ۳۷ مخ، یونیورسټي بک ایجنسي، پېښور.

(۷) رضا همداني - فارغ بخاري، «تاریخ ادبیات سرحد» پېښور.

(۸) د «تاریخ مرصع» سریزه، لهٔ ۴۰ مخ څخه تر ۴۹ مخ پورې.

(۹) زلمی هېوادمل، «فرهنګ زبان وادبیات پښتو» لومړی ټوک، ۲۶۱ مخ، ۱۳۵۶ هـ ش / ۱۹۷۷ ع کال، د ښوونې او روزنې وزارت، د تالیف او ترجمې ریاست، کابل.

(۱۰) پروفیسر محمد نواز طائر، «روهي ادب»، دوهم ټوک ۱۰۳ مخ، ۱۹۷۸ ع کال، پښتو اکیډمي، پېښور.

(۱۱) ګلشن روه، د پوهاند رشاد سریزه.

(۱۲) دا روایات لهٔ یا دو شوو کتابونو نه پهٔ ګډه را استخراج شوي چې یو د بل بشپړوونکي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم څپرکی

شکونه او تهکونه

بې سوځتنه يې مردن دی لکه شمع
د شيدا طور يوځۀ مشکل پسند دی

کله چې ارواښاد استاد کامل مومند د تاريخ مرصع د متن او حاشيو تر بشپړتابۀ وروسته پۀ ۱۹۷۴ع کال کښې پۀ دې کتاب سريزه ليکله نو خرنګه چې دکتاب پۀ متن کښې يې دافضل خان خټک پۀ زامنو کښې د کاظم نوم نۀ وُليدلی او هم د کاظم خان شيدا پۀ ديوان کښې د پلار پۀ مړينه دوې قطعې راغلې وې چې بايد دافضل خان د مرګ ښتې ترې راوتلې وای، لۀ دې کبله چې دۀ هيڅ داسې باورې شهادت ونۀ موند چې کاظم خان شيدا

دي د افضل خان زوی وی نوځکه يې د اقطعې هم
د افضل خان د مړينې و نه بللې او خپل شکونه
او پوښتنې يې په لاندې ډول ياد کړل :

۱- په تاريخ مرصع کښې زموږ د مؤرخ افضل
خان د زامنو په نامو کښې چې يې ياد کړي دي د محمد
کاظم، کاظم خان شيدا يا شيدا نامه چيرې نه ده راغلې.

۲- د کاظم خان شيدا په کمو تاريخي قطعو کښې
يوه د دوو ورونو فتح الله او الله نور په مړينې ده
چې کال يې « آه اد قلوب غم » (۱۱۸۹) ښيلی شوی دی،
په مقدمه کښې يې د محمد عابد خان نوم هم په طور
د خپل ورور اخيستلی دی، له دغو درې واړو نامو
يوه هم په تاريخ مرصع کښې د افضل خان د زامنو
په نامو کښې تر نظره نه راځي.

ترڅو چې د دغو خبرو او مشکلاتو تعلق دی نو
که افضل خان په ۱۰۷۵-۷۶ هـ ق کال کښې زيږيدلی وه
نو په شوال ۱۱۳۶ هـ ق (*) کښې چې تر هغې موده يې په
تاريخ مرصع کښې حالات راوړی دی به د شپيتو يا شپيتو
کالو وه نه خو ناممکنه او نه غير اغلبه ده چې په ۱۱۳۶ (*) هـ ق
کښې او ترې پس ته يې نور زامن لونه هم شوي وي،

(*) په اصل کښې سهواً ۱۰۳۶ چاپ شوی دی.

یا داچې پهٔ شوال ۱۱۳۶ هـ ق* کښې يې ځینې زامن دومره

واړهٔ ووچې د هغو د ذکر موقع تر ننغه وخته دواقعاتو

پهٔ بیان کښې رانغله .

۳- شیر محمد خان ګنډه پور پهٔ تاریخ خورشید جهان

کښې وايي : « اشرف خان هم در آن قید خانه خود کشی کرد

پس به جای او محمد افضل خان فرزند اشرف خان رئیس

شد مگر از نزاع وخدشهٔ بهرام به آرام گذران کرده

نمیتوانست درین حالت پرحسرت خوشحال خان وفات کرد

و بعد ازو بهرام خان نیز مرد و محمد افضل خان شصت ویک

سال حکمرانی بالاستقلال نموده انتقال کړد ؟ » د کامل

صاحب لهٔ نظره دا بیان لهٔ واقعیت سره سم نهٔ دی او

رښتیا هم لومړی خوشال خان پهٔ ۱۱۰۰ هـ ق کال ، بیا

اشرف خان پهٔ ۱۱۰۶ هـ ق کال او بیا بهرام خان پهٔ ۱۱۲۴ هـ ق

کال مړهٔ شوي دي .)

۴- د تاریخ خورشید جهان مولف لیکي چې د بهرام خان

د مړینې نه پس افضل خان پهٔ استقلال یو شپیتهٔ کاله

حکمرانی وکړه ..... بهرام خان د تاریخ مرصع لهٔ رویه پهٔ

۱۱۲۴ هـ ق کال وفات شوی نو حاصل یې دا شو چې افضل

خان تر ۱۱۸۵ هـ ق کال پورې حکومت وکړ او ومړ .....

نوکهٔ کاظم خان   دافضل خان زوی وهٔ او دی او

کاظم خان شیدا هم یوکس وی نو یاخو پهٔ یاده شوې قطعه کښې خهٔ نقص یا غلطي ده یا د تاریخ خورشید جهان پهٔ بیان کښې....

کامل صاحب لیکي : چې خورشید جهان بیا د هرې پېښې یادوي د افضل خان د زامنو اسدالله خان او محمدعلي خان ترمنځ جګړې یادوي او اسدالله خان پهٔ دې پېښو کښې وژل کیږي نو افضل خان دا وخت مړ وُ که ژوندی ؟ که ژوندی وُ نو څهٔ یې کول ؟ او د دغه ټولو واقعاتو پهٔ دوران کښې پهٔ هکله یې د دغو تاریخونو د لیکونکیو د خاموشۍ څهٔ وجه ده ؟ نا ممکنه خو نهٔ ده چې څهٔ داسې اوږده رنځورتیا ورپېښه شوې وي لکه فالج چې پهٔ ژوند یې لهٔ کاره ویستلی وي خو یاد شوی تاریخ نویسان دا نهٔ وایي بلکې دا چې د بحث دلاندې دا ټول واقعات د افضل د مرګ نه پس شوي وو ، نو که دا صحیح وي او افضل خان پهٔ ۱۱۸۳ هـ ق کال وفات شوی وي نو پهٔ حسن ابدال کښې به پهٔ ۱۱۷۲ یا ۱۱۷۷ (*) هـ ق د هغهٔ د نمسي خوشحال خان د مرهټیو سره د جنګ کولو او پـهٔ شهادت د سېدلو سوال هډو نهٔ پیدا وېږي .....

یاد شوی تاریخونه د هرې تاریخي پېښې لیکي خو یو هم سند نهٔ بنیېي نو ځکه یې کامل صاحب د هر تاریخي تناقضات را سپړلي او پهٔ همدې بنا یې پهٔ دې باب خپله پرېکړه داسې کړې ده:

(*) د تاریخ مرصع پهٔ چاپ کښې سهواً دا تاریخونه ۱۰۷۲ - ۱۰۷۷ چاپ شوي دي .

له پوره تنې انتقاده او د شکونو له اظهاره دا مطلب نه دی چې گنې مؤثق یم چې کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع دمؤلف افضل خان زوی نه ؤ او یوې نوې نتیجې ته د توپ وهلو یا د جدیدې نظریې پیش کولو شوق لرم بلکې مدعا مې صرف دا ده چې که هر څو د خوشال بابا له کهاله هم او د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان د زامنو لمسیو معاصر هم وه د یادشوو مشکلاتو د نظر د وړاندې دا په وثوق نه شو ویلی چې د افضل خان بن اشرف خان هجري زوی ؤ او په دیوان کښې یې د پلار په مرګ لیکلې شوې درج تاریخي قطعه د هغه افضل خان په مړینې ده (۱) .

د پوهاند رښتین ځوابونه :

د تاریخ مرصع ترخپرېدو څو کاله وروسته پوهاند صدیق الله رښتین په دې اثر یوه انتقادي مقاله وکښله چې د کابل پوهنتون وږې مجلې نشر کړه ، د دې مقالې له ټول متن سره زموږ کار نشته خود کاظم خان شیدا د بحث په برخه کښې د کامل صاحب په ځواب کښې لیکي :

بنا غلي کامل د سریزې په (۳۴-۴۹)(*) مخونو کښې د

(*) په حقیقت کښې د کاظم خان مربوط بحث د تاریخ مرصع د سریزې له ۳۸ تر ۴۹ مخ پورې را غلی دی .

کاظم شیدا او افضل خان د مړینې د تاریخ په باب ډېر
څه لیکلي دي خو دخبرو په منځ کښې ورته دا سودا پېدا
شوې چې محمد کاظم د افضل خان زوی دی او کهٔ نه؟
دی خپل شک او شبهه داسې ښکاره کوي:
۱- په تاریخ مرصع کښې د افضل خان په زامنو کښې
د محمد کاظم شیدا (کاظم شیدا) نوم نهٔ دی راغلی.
۲- کاظم شیدا په یوه قطعه کښې د دوو ورونو فتح الله
او الله نور د مرګ نېټه ۱۱۸۹ ښودلې ده.
۳- د خپل دیوان په مقدمه کښې یې د محمد عابد نوم د
خپل ورور په طور راوړی دی چې لهٔ دغو دریو وارو څخه
دیوهٔ نوم هم د افضل خان په زامنو کښې په تاریخ مرصع
کښې نهٔ دی راغلی.
زما په خیال د بناغلي کامل دغه ټول سوالونه او پوښتنې
بې ځایه دي .....
په دې باره کښې چې محمد کاظم د افضل خان زوی دی هېڅ
سودا نهٔ ده پکار، ټول ختیځ پوهان لکه راورټي، هیوز
او نور دغه شان درست افغاني لیکوال دغه خبره مني؛
په تاریخ مرصع کښې د ۱۱۳٦ هـ ق پورې واقعات راغلي دي
او کاظم شیدا لکه چې د سوانح څخه یې څرګندېږي د تاریخ
مرصع د لیکلو په وخت (۱۱۳٦ هـ ق) کښې لا وړوکی ماشوم وُ او

يالانۍ زين هدلی .

افضل خان د واقعاتو په منځ کښې د خپلو زامنو نومونه

ياد وي لکه چې وايي: " فرزندي سعيد خان فوجدار دلا چې وُ،

(۴۱۳) مخ . ده ديوان کې د خپلو مشرانو زامنو محمد سعيد، محمد

علي، محمد حسن، اسدالله، محمد اشرف، سيف الله نومونه

ياد کړي دي او د محمد کاظم او محمد عابد نومونه يې د وړوکوالي

يا د نه ضرورت له کبله نه دي ذکر کړي هر څه د فتح او

الله نور د ورور ولی خبره ده دغه دواړه د کاظم شيدا وروڼه

نه دي بلکې نور څوک دي چې د خپلوی يا اشنايۍ په وجه

ياد شوي دي .

د کاظم شيدا د خټک ولی او د افضل خان د زوی ولی د

پاره د ده خپل شعرونه پاخه شاهدان دی څو ځايه يې خپل

خاندان، سرای او افضل آباد په ډېره مينه ياد کړي دي...

نو څوک چې سرای او افضل اباد په دومره مينه ياد وی هغه

به ضرور د افضل خان د سترګو تور شيد اوي .

البته بنا غلي کامل ته چې د شيدا په دې قطعه کښې سودا

پيدا شوې ده :

چې والد(*) ې ارتحال وکړ ... ځای يې جنت شه دنيا زندان وه

تاريخ يې دا رنګ درحلت ووې ... خرد و ما ته دامياشت دشعبان وه

(*) په مقاله کښې ولد چاپ شوی .

تر اوسه پورې ادبي تاریخونو ددغې قطعې په باور
د افضل خان د مرګ نېټه ۱۱۸۳ هـ ق ښودلې ده نو ښاغلي
کامل ته هم په دې وجه سودا پیدا شوې ده چې که د افضل
خان د زېږېدنې کال (۱۰۷۵) و بلل شي نو بیا ددهٔ عمر
(۱۰۸) کالو ته رسیږي او دا احتمال به سم نه وي مونږ
هم د ښاغلي کامل سره په دغه سودا کښې شریک یوځو
له نورې پلټنې څخه داسې ښکاري چې دغه سنه د افضل
خان د مرګ سنه نه ده بلکې ددهٔ د کوږمې یا په بله ژبه
د شیدا د مور د مړینې سته ده .

د دغې رباعي اوله مسره شعري کسر لري او یو سیلاب
کمه ده ، باید داسې ولوستل شي: (چې والدې مې ارتحال وکړ)
په دې صورت کښې شعري کسر له منځه ځي او لس سیلابه
پوره کیږي . ددې توجیه په مرسته ښاغلي کامل هم د سریزې
په ۳۹ مخ کښې وایي چې د دوهمې رباعي اوله مصرع په
دوو نسخو کښې داسې ده:« غم به تر عمره د والدې کړم» له دې
نه څرګنده شوه چې دغه دواړه څلوریزې یې د والدې دي . له
حالاتو نه داسې ښکاري چې کاظم شیدا د پلار د مرګ په وخت
په سرای کښې وُ او دغه رباعي یې په رامپور کښې ویلې ده .

ښاغلي تقویم الحق کاکاخېل د افضل خان مرګ په (۱۱۵۳هـ)
کښې ښودلی دی . ښایي چې ده د افضل خان د نوابۍ دوره چې

(۱۱٦ کاله) وه د اشرف خان د بند له وخت نه (۱۰۹۲ھ) حساب کړې وي نو په دې صورت کښې دغه پوره ته سنه یې د مرګ نېټه ګڼل کېدای شي. مګر د تاریخ مرصع له حالاتو داسې ښکاري چې افضل خان تر (۱۱۰۰ھ) پورې لا د نوابۍ په څوکۍ نه وُ ناست او دغه اته کاله یې تول له بهرام سره په جنګ جګړو تېر شوي دي. بنا یې چې دهٔ د (۱۱۰۰ھ) په شاوخوا کښې یا د پلار د مرګ نه پس دغه ځای نیولای وي او (۱۱٦) کاله یې ریاست کړی وي. نو په دې حساب د دهٔ د مړینې تاریخ د (۱۲۱٦ھ) په شا او خوا کښې اټکل کېدای شي (۲).

د کامل صاحب تکراري دریځ :

کله چې د پوهاند رښتین ځوابیه کامل صاحب ته ورسېد نو هغهٔ یو ځل بیا د یوهٔ پیاوړي وکیل (ایډوکیټ) په توګه د خپل دریځ د فاع وکړه او اړ شو چې خپل شکونه تکرار کړي او ولیکي :

« له ډېرې مودې راهیسې د نړۍ دور په پښتنو لیکوالو کښې مشهوره ده چې د پښتنو نامتو شاعر کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان ختک زوی دی. هرکله چې د کاظم خان ختک په دیوان کښې یوه قطعه ده چې دیوان - جوړوونکو یې د شاعر د پلار د مرګ تاریخي قطعه ګڼلې

او تاریخ یې (۱۱۸۳ھ) ښیلې دی نو د تاریخ مرصع په سریزه کښې (مو،) په مفصلو دلیلونو عرض کړی دی چې د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان تر سنه ۱۱۸۳ھ ژوند نهایي غیر اغلب او له دې کبله د کاظم خان شیدا که هرڅو خټک او هم د خوشال بابا له خاندانه وه د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی ګڼل غیر محفوظ دي. علاوه له دې مې دا هم عرض کړی دی چې مونږ د دې خبرې څه معتبر شهادت نه لرو چې هغه شاعر چې کاظم خان شیدا نومیده او شیدا یې تخلص وه د خوشال بابا د زوی اشرف خان هجری د زوی چې د تاریخ مرصع مؤلف دی له زامنو څخه یو دی.

ښاغلی پوهاند رښتین په دغه لړ کښې انتقاد کوونکی له ما متفق دی چې د تاریخ مرصع مؤلف افضل خان اغلب چې له ۱۱۸۳ ھ ډیر اګاهو حق رسیدلی وه، د غه تاریخي قطعه هم چې د کاظم خان شیدا د پلار په مرګ ویلې ګڼلې شوې ده او ۱۱۸۳ هجري یې تاریخي کال ښیلی شوی دی لکه دلیوې بلې قطعې چې شاعر د خپلې "والدې" (مور) د وفات په هکله ویلې ده د شاعر د مور په وفات ویلې شوې ګڼې .....

د ښاغلي پوهاند رښتین د استدلال نخښنه دا الیدل شي چې که هرڅو افضل خان له کال ۱۱۸۳ھ اګاهو هم وفات شوی وه خو هرکله چې د کاظم خان شیدا په دیوان کښې دا چیرې

نشته چې پلار يې په ۱۱۸۳ هـ کښې وفات شوی وه ، نو د کاظم خان شيدا د ديوان له داخلي شهادت نه مونږ د دې خبرې رد نه لرو چې هغه د افضل خان زوی وه ....

د بحث لنډولو له پاره به زه يو درنګ لره ومم چې مصرعه هم هغه ډول په کار ده چې څرګند يې ښاغلی پوهاند رښتين غوره کښې : « چې والد يې ارتحال وکړ » نو د دې خبرې به زيا ته نه زيا ته نتيجه داوي چې د تاريخ مرصع مؤلف افضل خان د ۱۱۸۹ او هم د ۱۱۸۳ کال هجري نه آګاه و مړ دی (له) مونږ سره به د کاظم خان شيدا د ديوان د داخلي شهادت په بنا د دې خبرې رد نه وي چې کاظم خان شيدا د افضل خان د تاريخ مرصع د مؤلف زوی دی . خو د ثبوت بار به په هغه چا وي چې د يوې خبرې دعوی کوي ، که مونږ د کاظم خان شيدا د افضل خان موصوف د زوی کېدلو د دعوې رد نه لرو نو به دا دعوی نه ثابتېږي .

سوال دا دی چې د دعوې ثبوت څه دی ؟

ښاغلی پوهاند رښتين د خپل موقف په تاييد کښې چې کومې خبرې کوي دادي :

«۱» د شيدا هغه شعرونه چې ترې د ده خټک کېدل ، سرای او د خوشال بابا له کهاله سره تعلق او مينه .

«۲» ټول خټيځ پوهان لکه راورټي ، هيوز د غه شان درست

افغاني ليکوال د غه خبره مني .

"۳" افضل خان د واقعاتو په منځ کښې يوازې د خپلو مشرانو زامنو نومونه ياد کړي دي او د محمد کاظم او محمد عابد نومونه يې د وړوکوالي يا د نه ضرورت له امله نه دي ذکر کړي ..... فتح الله او الله نور د کاظم ورونه نه بلکې د اشنايۍ په وجه ياد شوي دي .

تر څو چې د وړومبۍ خبرې تعلق دی نو ما هم دا خبرې منلې چې کاظم خان شيدا خټک او املاً د سرای او سپدونکی و بلکې دا هم چې د خوشحال بابا له خاندانه و .... خو دغه ګردې خبرې .... د هغه د مشر زوی اشرف خان د زوی زوی کېدل څنګه ثابتوي ؟ .... د دوهمې خبرې په باب به عرض وکړم ختيځ پوهانو چې کوم کار کړی دی سره د دې چې بايد ورته په دروند نظر وکتل شي له انتقاده پورته نه دي . وړومبی له دې چې زه په دغه لړ کښې د ختيځ پوهانو ځينې ډېرو سختو غلطو ته ګوته ونيسم ما د پادري هيوز په آثارو کښې چېرې دا خبره ونه ليدله چې کاظم خان شيدا د افضل خان زوی دی ..... البته پلاوړن د هيوز د کليد افغاني انګريزي ژباړونکي شيدا د افضل خان له زامنو ځنې ياد کړی دی او راورټي هم ضرور هغه د افضل خان زوی بللی دی ... ما چې د غه شهادت معتبر نه دی

ګڼلی نو د خپل موقف د پاره مې په سریزه کښې ځنو په تفصیل دلایل ورکړې دي ، دلته به په لنډه دومره ووایم چې راورټي ، پلاوډن ، شېر محمد ګنډه پور او محمد حیات خان کهتړ هم ډیرې زمانې خلک وو ، د شېر محمد خان او محمد حیات خان کتابونه له تاریخي حیثیته ډیرکم پایه کتابونه دي ..... راورټي په پښتو میناو کښې د مرستې ، پوهې او خدمت له رویه یو اوچت او جوت مقام لرونکی دی او د کلید افغاني په انګریزي ترجمه د پلاوډن حواشي هم د هغه په علمي ذوق لا محققانه مزاج دلالت کوي خو د شېر محمد خان ګنډه پور او محمد حیات خان کهتړ او که د راورټي او پلاوډن وینا وې د یرې داسې خبرې په هکله چې د هغوي له زمانې نه ډیره اګاهو وي ځان له سند نشي ګڼدلی ، بیا یوه هم د خپل بیان د پاره نه د ستاویزي نه د زباني سند یا شهادت چیرې حواله ورکړې ده .... اوس باید چې د یا دو شوو ختیځ پوهانو د ځینې سختو غلطیو چې څه خو لطف هم لري نښاندهي وکړم (بیا اروابناد کامل د ځینې ختیځ پوهانو جالبې غلطۍ په ګوته کوي) ....

پاتې شوه د بناغلي پوهاند رښتین د اخبره چې افضل خان د واقعاتو په منځ کښې سرپېټ د خپلو مشرانو زامنو نومونه اخیستي دي او د کاظم خان شیدا او عابد خان نامې یې دهغو دکوچنیوالي یا د

ضرورت د نشتوالي لهٔ رویه چېرې نهٔ دي اخیستلي او دا چې فتح الله او الله نور د کاظم خان نسبي وروڼه نهٔ دي دوستان یې دي او دې د پاره یې ورته وروڼه ویلي دي . د ستا یلي پوهاند مطلب دادی چې کاظم خان شیدا دافضل خان زوی دی او هم عابد خان .... او سربېره پهٔ دې وجه چې د دیلو نوموړو چېرې پهٔ تاریخ مرصع کښې نهٔ دي راغلي دانشور ویلی چې دوي دافضل خان زامن نهٔ دي . کهٔ دا خبره منلې شوې وي چې کاظم خان او عابدخان د افضل خان زامن دي او پوښتنه کوونکی او پوښتنه کېدونکی یې پهٔ باب خپهٔ اختلاف نهٔ لري نو د دې پوښتنې چې پهٔ تاریخ مرصع کښې دا دواړه ولې مؤلف پهٔ خپلو زامنو کښې نهٔ دي یاد کړي ، پهٔ ځواب کښې ویل کېدی شي چې لهٔ دې کبله چې دېر واړهٔ به وو او د واقعاتو سره چې کتاب کښې بیان شوي دي د تعلق نهٔ لرلو پهٔ سبب یې د یادولو ضرورت نهٔ وُ خو هر کله چې بحث کېدونکې خبره تنازعه وي او یو فریق یې د اثبات پهٔ هکله شهادت ووایي چې یو خو شهادت ناقص او نامعتبر دی او دې سره پهٔ تاریخ مرصع کښې چې مؤلف پهٔ کښې د خپلو کمو زامنو نامې یادوي نهٔ خو چېرته د کاظم خان شیدا او نه د هغو کسانو چې دی یې خپل وروڼه بولي نامې چېرې لیدهٔ شي نو دغه ځواب به چې ښاغلي پوهاند رښتین کړی دی موزون نهٔ وي . دلته به دا ویل بې ځایه نهٔ وي چې مونږ ته دافضل

خان د خپل بیان له رویه د هغهٔ دوه بیبیانې معلومې دي یوه یې د ماما لور چې بې اولاده وه او دوهمه چې د محمد علي خان مور دوې والده وه . د دغې بي بي د حق رسید و ذکر افضل خان د ۱۱۳۰ هـ ق دوا قعاتو پهٔ ضمن کښې کړي . تر دغه وخته او تر دې ځایه پورې د شپږو کسانو نامې لولو چې افضل خان پهٔ کښې هر یو د زوی یا فرزند پهٔ طور یاد کړی دی، هغه نامې دا دي : محمد علي خان ، محمد حسن خان ، اسدالله خان محمد اشرف خان ، سعید خان ، سیف الله خان . د نورو چا نامه پهٔ دغه طور نه ده اخستلې شوی ؛ کېدی شي چې افضل خان د دغه وخت نه پس بل واده لا نور ودونه کړي وي او دا هم ضروري نهٔ ده چې د غه شپږ زامن هم لهٔ یوې بي بي شوي وي خو د دغو خبرو پهٔ هکله چې ممکن خو دي موږ لا تر اوسه هیڅ شهادت نهٔ لرو . د بناغلي پوهاند رښتین دا وینا هم دلیل غواړي چې فتح الله او الله نور صرف د دوستۍ لهٔ مخې کاظم خان شیدا ورونه یاد کړي دي ، هر کله چې پهٔ واضحو الفاظو کښې یې ورله ورونه ویلي دي او پهٔ متعلقه قطعه کښې دا سې هیڅ توری یا توري نشته چې و رسره یې د دوستۍ ، اشنایۍ نغوته کوي تو حقیقي معنیٰ پرې ایښې مجازي معنیٰ کول څهٔ جواز نهٔ لري .

هر کله چې مالهٔ دې خبرې د تاریخ مرصع پهٔ سرېزه کښې

سکوت انکار نهٔ دی کړی چې کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی دی ځکه چې د ثبوت یې نشتوالی د یوې خبرې د نادرستۍ یا غلطۍ کېدلو ثبوت نهٔ دی نو مالهٔ خپله اندېښنه بحث پهٔ احتیاط راتول کړی دی ....

اوس نو د پښتنو لیکو نکیو خصوصاً څېړونکیو خوښه ده چې (پهٔ) دغه باره کښې د راوړتې وغېره پهٔ وینا قناعت کوي او کهٔ د نورو لټون ضرورت هم محسوسوي .....

کامل صاحب پهٔ خپل «۱۶۳۰ع» نومي اثر کښې پهٔ دې هم بسنه نهٔ کوي، پهٔ کاظم خان شیدا پسې نور لټون هم کوي لهٔ «تذکرهٔ انتخاب یادګار» او «تذکرهٔ کاملان رامپور» څخه هم (چې دوې معتبرې هندي تذکرې دي) د دهٔ پهٔ باب معلومات راخلي خو هلته هم دا پهٔ لاس نهٔ ورځي چې کاظم خان شیدا دافضل خان خټک زوی دی او د دهٔ د ژوند پهٔ باب لهٔ ځینې نورو مشکلاتو سره هم مخامخ کیږي چې دلته یې راوړل او دېرې خو پهٔ پای کښې وائي :

پهٔ اخره یو ځل د بنا غلیو لوستونکیو (څخه پهٔ) بخښنې غوښتلو سره د دې خبرې تکرار کوم چې ما د دې خبرې نه سکوت انکار نهٔ دی کړی چې شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی وهٔ، بلکې د تاریخ مرصع پهٔ سریزې کښې مې د هغو مشکلاتو نشاندهي کول مقصد وو چې لهٔ دویه یې موږ

په وثوق سره نه شو ویلی چې کاظم خان شیدا دستایلي افضل خان زوی وه نوکه مونږ په دې باب خپل لټون او مرسته جاري وساتو نو هیڅ زیان به یې نه وي او زه پرې خپه نه یم که نتیجه یې د ښاغلي پوهاند رښتین د موقف په تایید کښې راوخیژي لا به خوشحال یم که دغه کار هم زما په کوشش وشي (۳).

پایلیکونه (حواشي):

(۱) د تفصیل له پاره وګورئ: «تاریخ مرصع» د استاد کامل مومند سریزه، ۳۸ - ۴۹ مخونه.

(۲) پوهاند صدیق الله رښتین «تاریخ مرصع» (مقاله) وږمه (مجله) ۲۱ کال، ۲ ګڼه، ۵۴ - ۵٦ مخونه، ۱۳۵٦ هش/۱۹۷۷ع کابل پوهنتون، د ادبیاتو پوهنځی، کابل.

(۳) د تفصیل له پاره وګورئ: د اروا ښاد استاد دوست محمد کامل مومند «۱٦۳۰ ع» نوي اثر، ۱۴۷ - ۱٦٦، ۲۰۵ - ۲۲۹ مخونه، ۱۹۸۵ع، د چاپ زی، پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم څپرکی
سندونه او لاسوندونه

د افغان له شعراء په شیدا باندې
د ادب په مقتضی د خان شرف دی

د پښتو لوی، نامتو او ایماندار محقق استاد کامل مومند دې خدای وبخښي، هغوي مخکښې له دې چې د دې کشالې په حل بریالی شي وفات شو. زه په داسې حال کښې چې د دوی پاک روح ته دعاگانې استوم په دې خبره کښې هڅه کوم چې د باوري سندونو او لاسوندونو (دستاویزاتو) په رڼا کښې موضوع وسپړم او په دې باب غوارم قدم په قدم وړاندې ولاړ شم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی ؛ د شیدا د دیوان لاسوندونه :

۱- کاظم خان شیدا خټک دی ، خټکتوب يې د دیوان له سريزې څخه چې دده په خپل قلم ده او هم له متن څخه څرګندیږي.

شیدا د دیوان په سريزه کښې وايي : " راقم ددې صحيفې محمد کاظم ، شیدا تخلص ، خټک نسب ، حنفي مذهب ، نقشبندي مشرب."

او د دیوان په متن کښې داسې وائي :

کله دې جام لکه حباب ونه نیو سیند ته
آفرین دې په همت شیدا خټکه

+++

خشوع نشان دی د نېکبختیه
کله دې روزي شي شیدا خټکه !

۲- شیدا د خان (خوشال خان خټک) د خاندان غړی دی او دا ارتباط په شاعرانه الفاظو کښې داسې څرګندوي ؛

په دا هونره پښتنو کښې	بیا په ژبه د پښتو کښې
په دا فن کښې څو اشخاص دي	چې په نزد د خرد خاص دي
چې خوشګوی و همه دان دي	دېر زموږ د خاندان دي

....

د پښتو شعر معلوم وُ	په معنیٰ کښې کالمعدوم وُ
چې قلم په لاس د خان شهٔ	مـ [illegible] بي لوی دیوان شهٔ

تصانيف يې فراوان شول	مستعد د رست افغان شول
سلاست د عبارات هم	لطافت د اشارات هم
ډېر دقت د معاني هم	بلکې خود همه داني هم
په کلام کښې يې ظاهر	په اقلام کښې يې باهر
سليقه يې کړه عيانه	طريقه يې کړه بيانه
هر شاعر چې د افغان دی	ريزه چين د خان دخوان دی
في المثل که بل مهتاب وي	مستفيد د دې آفتاب وی
چې په غرونو شي لار ما فه	قافله د روې تر قافه
چې وي پل په دريا باندې	څوک به غم د شنا کاندې
له حسده که صاف زړه کړې	په دا کار کښې انصاف وکړې
خان ممتاز د تمام روه دی	بل استاد د دې گروه دی
په ميدان د ممتازانو	همعنان د برق تازانو

او ترخان راوروسته څان ته راز سپړي:

ما چې دا کلام ادا کړ | نوی طرز مې را پيدا کړ
په پښتو کښې گويا خاص يم | سزاوار د اختصاص يم
چې په لاس دخان قلم ؤ | قلمرو يې دا عالم ؤ
هغه وخت که دا سواد وی | په کاغذ بويه چې صاد وی

او بيا وايي:

شيدا خان به دې کا مير د شاعرانو

که مزار و ته يې عرض د تا انشاء شي

او همدا د نوي طرز د ایجاد لهٔ امله خپل کلام ترتولو
لوړ گڼي خو یوازې خان ځکه ترځان لوړ بولي چې د ادب
مقتضي داده یعنې هغه یې د کورنۍ مشر دی:

د افغان لهٔ شعراء پهٔ شیدا باندې
د ادب پهٔ مقتضی د خان شرف دی

۴- شیدا د سرای او سهدونکی ؤ او پهٔ خپله وینا کښې
د سرای یادونه ډېره ډېره کوی. لومړی سرای هلته یادوي
چې د خوشال بابا ستاینه کوي او وایي:

"سرای" مطلع د دې آفتاب دی	پهٔ عالم یې هرځای تاب دی
پکښې هسې شان نکات دي	چې نازک لکه ذرات دي
پهٔ رنګین خیال رنګین دي	سر ترپایه ګلزمین دي
دا قطعه ده ګل افشانه	رنګینه تر بدخشانه
کهٔ انصاف کړې قابل خېز دی	دا بهار عنادل خېز دی
هم یې ښه آب وهوا شته	بلبلان یې خوشنوا شته
هر بلبل یې خوش آهنګ دی	د خیال ګل یې رنګارنګ دی
کهٔ یې بحر یا یې بر دی	کهٔ یې سمه یا یې غر دی
کهٔ یې باغ یا یې صحرا ده	کهٔ یې خار یا یې خارا ده
کهٔ یې ګرګ یا یې آهو دی	کهٔ یې بوم یا یې تیهو دی
کهٔ یې وز یا یې پلنګ دی	ګریوه، یا یې ګړنګ دی
کهٔ یې میړی یا یې ښکار دی	کهٔ یې سنیر یا یې پیکار دی

هر نفس زما په یاد دي — دم په دم زما اوراد دي
دا کلام د دانشمند دی — که یې واورې دلپسند دی
د وطن مینه ای ځانه — را پیدا ده له ایمانه
په حرمت د پاک احمد وه — صلوات باندې سرمدوه
هم په آل، هم په اصحابې — په پېرو د پاک جناب یې
نه یوځل په څو کرته — بلکې زر زره مرتبه
څو ګردان وي دا سپهر — درخشان وي ماه ومهر
څو چمن د بهاران وي — انجمن د ښه یاران وي
څو باده جام و ساقي وي — څو نشه، خمار باقي وي
څو خیام وي د ښدروې — په قیام وي د باغ سروې
څو فقره د دې سپنج وي — څو نکته او نکته سنج وي
تر هغه دې "سرای" ودان وي — هم دې جوړ دا خاندان وي
ښې خبرې بیا موزونې — پکښې اوسه روز افزونې
ګلستان یې خرم اوسه — بلبلان یې بې غم اوسه

پرې ګوزر د خزان مه شه!
عندلیب یې نالان مه شه!

د هند په پردېسه کښې یې د سرای یاران په زړه او ي
او د خپلو اشعارو د سوغات ور لېږلو هیله لري:

شیدا واستوه دا شعر له هنده
ستا د رای سره اشنا د سرای یاران دي

باړ ځای ځان د سرای نه آوازه شوی بلبل بولي :

چې گوزر وکړي صبا د سرای په لوري
آوازه بلبل يې ياد په گلزمين کړه

په سرای کښې د «ولي» او «افضل آباد» يادونه داسې کوي :

کله صبا دی، باد مراد دی
چې يې ليدلی افضل آباد دی
راته يې ووې د حال په ژبه
تازه دې گل او سرو شمشاد دی

+++

کوډن ته بويه ورانې جلې
ناري په غرز کښې دښخلې
گلبانگ به خه کا د بلبلانو
زما ديوان دی باغ د «ولي»

+++

نسيمه ورشه د سرای سواد ته
له هغه پسه افضل آباد ته
سلامې وکړه په دوارو لاسو
در و ديوار و گل و شمشاد ته

۴- کاظم خان په ځوانه ځوانۍ کښې د زمانې د ناخوالو له لاسه له «روه» نه وتلی او په لوی هند کښې پردېس

شوی دی ، دی د خپل دیوان په سریزه کښې په ځوانۍ
لهٔ خپله کوره وتل داسې بیانوي :

« په عنفوان الشباب کښې مې استراحت د حضر په محنت د سفر مبدل شهٔ او الی آن مې په شام د غربت صبح د وطن مألوفه طالع نهٔ دی . انواع د محن دلشکن چې لازمه د سفر و منافي د راحت و فراغت دی لاحقه د خاطر فاطر :

مدتی شد چون قلم در مشق سرگردانیم
تا چه آرد بر سرم آخر خط پیشانیم

بالجمله په کلبه د جدایۍ او په زاویه د تنهایۍ کښې چې مصداق د دې مضمون یم ، فرد :

دل می تپد و نیست کسی دادرس ما
از قافله دور است خروش جرس ما » .

هوا شیدا په همدې ځوانۍ کښې مسافر کیږي ، هندوستان ته چې او کوم ځایونه چې دي يې په خپل کلام کښې یادونې دادي :

چې باران يې همیشه د ژړا اوري
دا « کتهیر » په شیدا کوره تیرا شهٔ
* * *
شیدا واستوه رنګین اشعار لهٔ « هنده »
ستالهٔ راې سره اشنا د سرای یاران دي

شیدا واسته دیوان له "هنده" روه ته
چې لبریزي په صداشي کوهستان هم

+++

وړځ د بسنت ده وریځ ده ګوره — و "بریلی" ته ځوله "رامپوره"
ګویا زعفران دي دا زر د ګلونه — چې بهره مندیونن له سروره

+++

ته بلبل د ولایت راغلي له سرایه — د توتي غوندې په "هند" سخن سرایه
ستا اشعار دي ګل شکر سخن آرایه — په ګفتار دې شیدا خوښ یم وایه وایه!

زماني د تا په طبع آفرین کړ
په هند کښې د خپل ګشت او ګوزار په باب وايي:

پکښې نشته سیه مست د مغو سترګو
ګرځېدلی په درست هند په بنګاله یم

+++

سبزان که وي همسر د ګلرخانو
بېهوده راغی شیدا تر هندوباره

+++

ګوره په باغ کښې د رامپور، وربږي
نه دي د ونو تر پانو لښږي
+++
پښتانه د کتهیر متزلزل دي
که هر څو وو که غر قوي بنیاد

هر کز نهٔ کا انتفاع پهٔ هندوستان کښې
پهٔ تموز وي ځنې سرد دروه سراب

۵ ـ شیدا وطن ولې پرېښود؟ پهٔ دې باب پهٔ صراحت څهٔ نهٔ وايي خو پهٔ شاعرانه توبه ډېرې اشارې او نغوتې لري چې موږ ته د دهٔ د تلو پهٔ باب مواد راترلاسه کوي، کهٔ څهٔ هم موږ د شیدا داسې اشعار نهٔ لرو چې دهٔ دې پهٔ روه کښې ویلي وي ځکه دهٔ د دهٔ پهٔ وینا پهٔ ځوانۍ وطن پرې ایښی او بنایي دا داسې وخت وي چې شاعري یې لا نهٔ ده پیل کړې او کهٔ احیاناً پهٔ روه کښې یې شعرونه ویلي هم وي داسې نخښنه نهٔ لري چې سړی حکم پرې وکړي خو پهٔ هندکښې یې چې څهٔ ویلي پهٔ هغو کښې داسې خبرې شته چې د دهٔ د تللو او هجرت پهٔ باب موږ ته ډېر څهٔ راترلاسه کوي.

تر هر څهٔ وړاندې د دهٔ لهٔ یوهٔ بیت نه ښکاري چې دهٔ د ورونو د اختلاف او د سیسو لهٔ امله وطن پرېښود او ځان یې لهٔ مظلوم یوسف (ع) سره تشبیه کړ:

د اشفاق طمع به څهٔ کړې لهٔ اخوانه
نتیجه یې ورکېدهٔ دي لهٔ کنعانه

دی خپلو دردولی، ځورولی او بېلتون ته اړ کړی دی نو ځکه تمه نهٔ ورته لري:

د دریاب لهٔ سر جوشه د حباب زړهٔ چوي
شیدا قطع د اُمید بویه لهٔ خپلو

+++

شیدا څهٔ کړي د دې وخت رشته داری
د سوزن زخم پهٔ زړهٔ د هر اخځور دی

+++

ما چې شاکړه د دنیا و خان و مان ته
څهٔ حاجت لرم و نور سر و سامان ته
مبارک شه پر تا د دنیا خوښه
آواره شیدا روان دی بیابان ته

٦ - هٔ خپلو ولي خپه شو؟ داځکه چې د دهٔ کورنۍ د خانۍ او جاګیرداری پهٔ نشه کښې یو د بل د سر د بښمنه وه او پهٔ دې لاره کښې یې جنګونه، مرګونه او راز راز بې خوندۍ سره کولې، لهٔ دهٔ سره د جاګیر او سردارۍ مینه نهٔ وه، دهٔ فقیري او ملنګي خوښه کړې وه خو د ورونو خپل منځي شخړو او دښمنیو ستومانه کړی وُ او مجبوریدهٔ چې پهٔ خپله هم پهٔ دې مخالفتونو کښې ګګړ شي؛ دهٔ د عزت او آبرو د هر محفل ژوند تر دې ډول بې عزتۍ او دنیاوي جاه و جلال غوره و باله او لهٔ ناکسانو سره د اوسیدو پر ځای یې بېکسی او پردېسۍ ته ترجیح ورکړه؛ دا مطلب پهٔ تشبیه او استعاره.

ایما او اشاره د دهٔ پهٔ دیوان کښې ځای پهٔ ځای لولو :

هسې رنګ لهٔ دې عالمه تنها خوښ یم
چې مدام لکه وحشي پهٔ صحرا خوښ یم

تر هغه چې خشک طینت د ساحل وینم
لکه موج آواره لهٔ دریا خوښ یم

چې شاهٔ یې لهٔ لقې وری مګس شي
کله زهٔ د هغهٔ خوان پهٔ سلا خوښ یم

چې پهٔ شان د آفتاب نهٔ ده ګرم رویه
ستا پهٔ سرکهٔ پهٔ سایه د هما خوښ یم

چې پهٔ قیدیې د قفس کړم لکه زرکه
تر دا هسې خندا زهٔ پهٔ ژړا خوښ یم

کهٔ بیدار لکه تصویر لهٔ خوابه نهٔ شو
پهٔ دا حال لهٔ خپله بخته شیدا خوښ یم

+++

کهٔ فر د تاج و شکوه د تخت نهٔ وي
وقت مساعد او مدد د بخت نهٔ وي
واړه روان دي زما پهٔ پوهه
غم به تر جاه و تر جلال سخت نهٔ وي

+++

زمانې هغه کسان دي عزیز کړي
چې مرجع د شرارت دي هم مآب

د بادشاد تعظیم سایه د بادشاهٔ کا
استاده کهٔ یې عالم وي پهٔ جناب

+++

پرې زهیر لکه پهٔ خپلو بنونهٔ یم
چې زما پهٔ سترګو ایښی چا قدم دی
چېرې نه چې یې دا جام پرویزیٔ له لاسه
عجب مست د جاد پهٔ میو شاد جم دی

+++

خندارادر وې پهٔ خان و بېګ پورې
پهٔ ملک و مال و پهٔ خوان و دېګ پورې

+++

مالیدلی دی نشیب پهٔ هر فراز کښې
اعتماد به شیدا څرنګ پهٔ فراز کړم

+++

زمانې خسان باد کړهٔ ترکسانو
چې وخس ته فرو کړی دی سر آب

+++

شیدا ولې دې هر څهٔ ته لته ورکړه دا ځکه:
چې همت مې نهٔ کاویر پهٔ هسکولو
لکه موج نهٔ کړمه یم لهٔ پرېوتلو

سوال مې خوي لۀ دُر افشانه ابره نۀ دی
صدف ورانه خپله خولۀ کړه پۀ غوښتلو

دآفتاب پۀ کمند نۀ خېژم آسمان ته
نۀ بړدم بار لکه شبنم پۀ دوش دګلو

دآزادو لمن ګله پۀ خار نښلي
دنسيم غوندې ګوزر کړم پۀ څنګلو

+++

شيدا زيست پۀ تور وخاورو لکه مار کړه
مزعفر مۀ خوره ددون پۀ دُر لذيذ

+++

کۀ دې جام لکه حباب وۀ نيو سينه ته
آفرين دې پۀ همت شيدا خسته !

+++

کۀ وي خشک ددرياب لب لۀ تشنګی
شيدا ګله بۀ طلب کا جام لۀ جمه

+++

پۀ تما باج د سليمان لکه مور نشته
پۀ يوه دانه قانع يم لۀ خرواره

+++

پۀ مسکه يې شيدا مۀ شه لقمه تره
چې جبين يې مدام ترش پۀ ستان ددوغ وي

خپل مردن د تا مهجور و ته راحت دی
د سوز ن زخم د لوی پرهار صحت دی

+++

خوابیده بخت مې قیام په خواب و نه لید
لکه ګل افتادګي زما قسمت دی
د صدا غوندې آزاد یم له حنجره
کله بند د تعلق زما عادت دی

د ده دې عزت النفس او لوړ همت ده ته د آوارګۍ او لړ کوړه د تللو لاره هواره کړه او د حباب لاره یې ونیوه:

په هر لور لکه حباب خانه بدوش ځې
که شید اشو آواره له خان و مانه

+++

د سیلاب په دوش روان لکه حباب شوې
اې زما کوره تر ما آواره تر یې !

...

آواره لکه آفتاب په بحر و بر یم
زه ته څه وایم چې څه سوخته اختریم

ده د جاه او سرداری په لاره کښې د ښخرو او جګړو کولو پر ځای د غریبې (پردیسی) عالم خوښ کړ او دا نوی عالم یې پرې ښه ووباله:

چې سایه کا ندې مدام په سرد سترېو
شیدا شام د غریبۍ عجب عالم دی

شیدا که هر څو سترې ستومانه او سرګردانه شو خود پردیو ب په جهان کښې یې له چا نه ګیله نه کېده نو ځکه یې ځان ته تسلي ورکوله:

صورت رباط دی ته رهروی یې
له ستومانې تمام نګېر وی یې
له چا نه مه کړه د تېار طمعه
په دا عالم کښې شیدا پردی یې!

او د آوارګۍ د آزادۍ غمې یې تر هرجاګیر لوړ وبلله:

پکښې نشته بې غمي د آزادۍ
که جاګیر دې سمه، سوات او باجوړ شي

ده د سردارۍ او خانۍ په سر په خپله کورنۍ کښې ډېرې خونړۍ پېښې لیدلې وې او په دې لاره کښې یې د خپلو نژدې خپلوانو وژل کتلي وو نو ویل یې:

چې نه شوې ترې په خون د خپلو
قربان ترهسې زیبا منګولو

او کله یې چې په دې لاره کښې د خپل شیرین ورور سر خوړلی نو د جاه مینه یې داسې غندلې ده:

لهٔ حب جاهه پهٔ زړهٔ کښې سوړ یم
د ملنګۍ وکار ته جوړ یم
سرې خوږلی د شیرین ورور دی
لهٔ زندګۍ تر حلقه موړ یم

۷ـ د شیدا لهٔ شاعرۍ څخه ښکاري چې دهٔ پهٔ روه کښې د مینې تارونه غزولي وو او خپله د مینې ښکلې دنیا يې آباده کړې وه او پهٔ همدې قمار کښې کوړ او ککلی ترې پاتې شو:

خان و مان خوړې د عشق پهٔ قمار بایله
د بازۍ نوبت پهٔ سر و دستار راغی

دی لهٔ خپل محبوب نه لرې شو خولهٔ یاده يې هېڅکله وڼهٔ ووت او دهند پهٔ ښکلویې بدل نهٔ کړ:

تا د زړهٔ پهٔ صاف دوربین کښې هښش وینې
کهٔ هرڅوې لهٔ شیدا پهٔ هواد دوره

بل قاصد نهٔ لري خو د نسیم پهٔ خولهٔ يې پوښتنه کوي:

ګلونه وکړه د روه پلوسې
کهٔ دا پیغام مې نسیمه یوسې
خوشبو پهٔ تا ده د وطن سیمه
پهٔ دا دعا یم چې تازه اوسې

***

پهٔ زړهٔ مې کړې د غرونو خوکې
حملې د بازو، د زرکو کوکې
وواېه! څهٔ کا؟ د روه نسیمه:
ګیزا منګولې، زیبا مښوکې

دې چې پهٔ ټول هند کښې ځېدلی د روه د ساده خوبانو
سارې يې نهٔ دی موندلی:

غرهږې ځایه د هند سبزانې دي
غنج وادا لرې کهٔ دلستانې دي
چې دلبرې کا بې تکلفه
د روه پهٔ ملک کښې ساده خوبانې دي

+++

زار شه ترې دومره تاوسان، زاڼې
لکه دونو بې شماره پاڼې
د روه پهٔ سیمه دي طرفه دلبرې
نشته پهٔ هند کښې داهسې ښکاڼې

+++

چې د هند سبزو خوړلې پان وي
که يې فوت يې دواړه لبان وي
زړګې يې کړې د روه پهٔ غرونو
ښائسته روغې پهٔ دغه شان وي

۸ - شیدا ته د وطن یادونه خوږه یادونه دي او تول عمر یې د دې یادونو په یاد کښې شپې او ورځې تېرې کړې دي:

همېشه ژاړم په تېر صحبت پسې
په هغه مهر، په محبت پسې
لکه شیشه یم د ساعت ګرد ه،
زړه مې دوه نیم شو په تېر ساعت پسې

+++

تل د روه آب و هوا، واوره، سپین یخ هم
باغ و راغ، دښت و کهسار طرفه شاداب
یادلړه په خپل خاطر په یادې پایه
شیدا و سپاره په قصر دا اطناب

د شیدا یو بیت ښیي چې ده کلکه اراده درلوده چې خپل وطن ته راستون شي او تولو مشکلاتو او د جفا تیرو ته سینه سپر کړي:

خپل ناکام به دېوانه شیدا در بیایي
که دامن په کانو ډک لکه کهسار کړي

خودا هیله یې د تل له پاره نهیله شوې، د روه دا مرور خانزاده روه ته بیا نه دی راغبرګ شوی او د فراق تریخ ژوندیې تېر کړی دی:

زهٔ هسې نهٔ وایم چې فراق ووژلم
حیات خوشته دی ولې بې خونده دی

لېکن لهٔ دوه سره یې ادبي اړیکې تل پاتې شوې او وخت پهٔ وخت یې خپلې غزلې رالېږلې دي:

دا غزل د شیدا زړیوسه لهٔ هنده
چې یاران یې د وطن څرنګ جواب کا

۹ـ ددهٔ د دیوان لهٔ سریزې څخه ښکاري چې د شیدا ادبي اړیکې ددهٔ د عابد خان نومي ورور پهٔ واسطه ټینګې وې او همدا ورور یې دی چې دهٔ ته یې د محمدي صاحبزاده پیغام وررسولی او دهغهٔ پهٔ غوښتنه یې خپل دیوان ورته رالېږلی دی:

"..... او سبب د تألیف داؤ چې لهٔ افواه د بعضې مترد دین مسموع شول چې مخدوم زاده د ولایت نژاد، نتیجهٔ هدایت و ارشاد میا محمدی سلمه الله تعالیٰ خلف الصدق د شیخ الاجل ولی الاکمل میا محمد عمر دامت برکاته طبع جیده لري او سلیقه د سخن شناسۍ کامله، پهٔ دبدبه د سخن آرایۍ قصب السبق لهٔ همسرانو وړي ـ او پهٔ کوکبه دخوش سرایۍ مقدمة الجیش د همکارانو دی، اکثر د واوین د اسلاف و مضامین د حال رنګین وصاف یې فراهم کړي دي او پهٔ مطالعه یې تفریح د قلب و تشریح د صدر نقد وقت د مخدوم

ناده دي ـ اګر چي زۀ يې پۀ حسب د صورت پۀ زيارت مستعد نۀ يم اما پۀ ولايت د قرينې معلوم شول چې دچا لۀ خولې يې زما د خيال و مقال پۀ سمع شريف تـه رسيدلي دي :

مصرع: عالم همه افسانۀ ما دارد وما هيچ

بنا بر استيلاء شوق پۀ تتبع د ورور محمد عابد خان (طال الله عمره) و ماته امر پۀ تدوين و ترسيل د اشعار وکړ ، زۀ او ورور چې في الحقيقت پۀ مفهوم د کنفس واحد محقق يو هغه امر پۀ مثابه د بالاصاله متخيل شۀ او امتثال يې پۀ مرتبه د لزوم متصور او هم خاطر د برادر عزيز و ګرامي او پاس يې پۀ د اسبب الزم وانسب و لهذا پۀ مدد د کار کښې شوم مهما امکن مې خوض او جلدي پۀ ترتيب د اشعار کښې وکړه ، منقولات او مسودات متفرقه او مرقومات د منشآت منظومه هر چې لاس ته راغله پۀ قيد د رديف د دې جريدې ثبت شول او پۀ صفحه د دې مسطر کشيده ؛ چې قابل د ضبط و ربط وو ، لۀ هغه اشعارو چې هنوز نوحجت آموز د نو مشقي وو ؛ او بهره اندوز د تازه ګويي ، شايع و غير شايع هر چې دي قليل بالمعنی واقل باللفظ والمعنی پۀ نسخۀ مذکوره کښې مې داخل کړه :

مصرع : ګر قبول افتد زهي عزو شرف

....او ترتیب ددې دیوان په شپږ دسن زر، سل،
یو اتیا (۱۱۸۱) کښې دهجري واقع شه. تاریخ منظوم چې
مشعر په انتساب د مؤلف دی. صورت دتقریر داسې
بیا موند او هیئت د تعبیر یې ارتسام دا رنګ حاصل کړ:

قطعه: په داباب وه استدعا د عزیزانو
چې مجموع شه حلاوت د مقالات
د تدوین تاریخ یې رای په داشان ووې
«د شیدا دیوان دی شهد او څه نبات»

(۴+۳۱۵+۷۱+۱۴+۳۰۹+۷+۸+۴۵۳ = ۱۱۸۱هق)

۱۰- د شیدا په زمانه کښې یو بل کاظم نومی شاعر هم و چې په سرای کښې اوسېده، ختک او دهمدې کورنۍ له حواشي و څخه و، په دې باب دهٔ د دیوان په سریزه کښې وضاحت کړی دی:

«او شخص همنام زما ساکن دسرای چې اکوړی هم ورته ویلی شی له حواشي ددې خاندان و. شاید چې په تأثیر د صحبت یې کم و بیش رویه د سخن ورته پیش نهاد دخاطر کړه اولسان دحال یې په قدر د استعداد په ایجاد د مضامین مترنم و، ازانجمله څو غزل یې په غایت و نهایت شهرت کښې دي او په محافل و مجالس کښې زبان زدد غزلخوانو له مشاهیرو د یو غزل یې دا مطلع دی:

و به مرم عالمه په ارمان د تورو زلفو

کله به راورسي درمان د تورو زلفو

لاکن نا مبرده چندان معروف و مشهور نهٔ وُ - په واسطه داشتراک اسمي هغه اشعار په نزد کافه عامه مضاف و ماته دي - حال آنکه زما له اشعار زما اسم اصلاً مرح نهٔ دی دا معنی په تخلص مشرح شوې ده او هم معرفت د متکلم په سیاق د کلام متفرع دی او شناسایي د قایل په داب د قول کښې مودع دا نکته وکامل عیار ته د تمیز روشن ده او دقیقه د دې کارو دانش شعار ته مبرهن، چې دا اضافت و ماته خطا دی او نسبت بیجا:

چهره ته سوزان اخگر او کجا فروزان اختر "

۱۱- د شیدا په دیوان کښې دوې مراثي قطعې راغلي چې د " بېنوا " په چاپ کښې " د پلار مړینه " تر عنوان لاندې خپرې شوې، د " همېش " په چاپ کښې لومړۍ قطعې ته " د پلار مړینه " او دوهمې قطعې ته " د مور مړینه " سرلیک ورکړل شوی دی، ډاکټر انوار الحق هم یوې ته د پلار مړینه او بلې ته د مور مړینه کښلې ده. " بېنوا " د لومړۍ قطعې د تاریخ ماده " میاشت د شعبان وه " ثبت کړې خو تاریخي ارزښت یې ۱۱۸۳ هـ ترې لاندې لیکلی دی، د دوهمې قطعې تاریخي مادې ته یې عدد نهٔ دی کښلی؛

همیش ماده "میاشت د شعبان ده" کښلې او عدد یې ۱۱۸۳ ھ تر ې لاندې لیکلی، دوهمې قطعې تاریخي ماده یې "بهشت یې ځای شه دعاکوم زهٔ" لیکلی او د ۱۱۸۹ ھ کال عدد یې ور کړی دی، ډاکټر انوارالحق هم په همدې ترتیب دواړې مادې ثبتې کړې دي. خو د بېنوا لهٔ ثبت نه ۱۱۸۹ ھ کال راوزي نه ۱۱۸۳ ھ او د همیش او انوارالحق د ثبت شوې مادې ارزښت بیا ۱۱۸۷ ھ کېږي نه ۱۱۸۳ ھ. کېدای شي په ځینې راوروسته خطي نسخو کښې هم څهٔ نا څهٔ ګونګتیاوې وي خو ما د موضوع د سپیناوي لهٔ پاره هغې نسخې ته چې د شیدا په ژوند په ۱۱۹۲ ھ کال په زخیرې لیکدود (د ختکو په خط) کښله شوې او د اسلامیه کالج په کتابتون کښې ساتله کېږي، مراجعه وکړه، هلته د قطعو په عنوانونو کښې د پلار او مور نومونه قطعاً نشته او دواړو ته د "تاریخ"، "تاریخ" سرلیکونه ورکړل شوي، متن یې هم په دقیق ډول لیکل شوی چې زهٔ یې د لته کټ مټ رانقلوم خو په نتیجه ګیرۍ کښې لهٔ مور سره مرسته وکړي:

تاریخ

چه والدې ارتحال وکړ ځای جنت شه دنیا زندان وه

تاریخ دا رنګ د رحلت وه وِ خرد و ماته میاشت د شعبان وه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخ

غم به تر عمره د ولد کړم / خندا مې پرېښوه ژړا کوم زه
سال د رحلت يې له مانه واوره / بهشت يې ځای شه دعا کوم زه

(د قلمي نسخې ۱۸۱ مخ)

چې موږ يې د شعر د روان لوست په اساس په ننني ليکدود
داسې ليکو او د تاريخ ماده او ارزښت يې استخراجوو:

چې والدې مې ارتحال وکړ / ځای يې جنت شه دنيا زندان وه
تاريخ (يې) دارتګ د رحلت ووې / خرد وماته: «مياشت د شعبان وه»

(۷۵۱+۴+۴۲۳+۱۱=۱۱۸۹ هـ)

غم به تر عمره والدې کړم / خندا مې پرېښوه ژړا کوم زه
سال د رحلت يې له مانه واوره: / «بهشت ی ځای شه دعا کوم زه»

(۷۰۷+۱۰+۱۳+۵۰+۲۰+۷۵+۲۶+۱۲=۱۱۸۹ هـ)

په دواړه قطعه کښې کاتب د «والد» کلمې ته زېر ورکړی
«والدِ» يې ليکلې او د شعر سکته ورکه شوې ده، که په لومړۍ
قطعه کښې هم «والد» «والدې» ونه لوستل شي مسره
سکته کېږي او د لسو سپلابو پر ځای ۹ سپلابه راځي او هم
څرنګه چې د دواړو قطعو د تاريخي مادې ارزښت ۱۱۸۹ هـ
کال دی نو ځکه دواړې مرثيې دیوځا په مړینه دي او
موږ داځکه د دغه مورګڼو چې هم د والدې په کلمه د دواړو
قطعو سکتې ورکېږي او هم کاتب په يوه قطعه کښې د «والدِ»

کلمه په ځیر کښلي ده او بنايي په لومړي قطعه کښې ځیر (ځ) تریخ هېر شوی وي او بیا وروسته داتولي خبري ددې ځیر له هېرېدلو نه راولاړې شوې دي . داچې دادواړې قطعې دیوه کس دوفات په باب دي له هغو دریو قطعو نه تاییدېږي چې ترهمدې قطعو وړاندې او وروسته کښلې شوې او د ، سرفرازخان ، په مړینه کښې دي .

۱۲ - د شیدا په دیوان کښې د دوو وروڼو په مړینه یوه مرثیه ده چې کامل صاحب دا د دهٔ وروڼه گڼلي او رښتین صاحب ددهٔ دوستان بللي خو د قطعې له په ځیر لوستنې نه برېښي چې دا مړهٔ کسان نهٔ د شیدا وروڼه وو نهٔ دوستان، بلکې دوی دواړه په خپل منځ کښې سره وروڼه وو چې د شیدا د استوگنې په محله کښې اوسېدل . دوی دواړه د یوې میاشتې په اوږدو کښې مړهٔ شوي او دې تریجیدی (د دوو وروڼو غبرگ مرگ) ټوله محله غمجنه کړې چې له دوي نه یو شیدا هم دی او په دې قطعه کښې یې د ټولو غم انځور کړی دی : ، په هر چاؤ رحلت سخت ددواړو وروڼو تر ځکه یې ددهٔ ورو نه ځتی دوستان هم نشو بللی او دلته هیڅ داسې نخښه نشته چې داوروڼه له شیدا سره منسوب کړي ځکه د ، زماوروڼه ، یا ، وروڼه مې ، او داسې نور تړونکي ضمایر نهٔ لري . بشپړه قطعه داده :

چې فتح الله او الله نور له دنیا ولاړل
په غمونو کښې یې فرق ترمیا شتې کم
په هرچا و رحلت سخت د دواړو ورونو
په فراق کښې یې نالان وولوی وکم
تأمل یې په بیان د تاریخ وشه .
راته ووې زړه: "آهاد قلوب غم"

(۷+۴+۱۳۸+۱۰۴۰=۱۱۸۹هـ)

۱۳- موږ ولوستل چې شیدا په ۱۱۸۱هـ ق کال خپل دیوان بشپړ کړ نو آیا دده هغه وینا چې له ۱۱۸۱هـ ق کال نه د مړینې تروخته (۱۱۹۴هـ ق کال) پورې یې کړې دده د دیوان په نسخو کښې خوندي شوې که نه؟ ددې پوښتې دځواب له پاره د شیدا د دیوان د څو زړو نسخو د په یادونې سره موضوع سپینول غواړو:

الف، د شیدا د دیوان ډېره زړه تر لاسه شوې نسخه هغه نسخه ده چې په حاشیه کښې یې د ۱۱۸۷هـ ق کال د محرم ۱۳ نېټه لیک ده او ورسره په یوه یادداشت کښې ویل شوي چې د دیوان د حاشیې غزلې دې راتلونکي کاتبان په متن کښې وکاږي، دا نسخه میجر راورټي په پښتوخوا کښې موندلې او اوس په برېتش موزیم کښې ساتله کېږي، میکنزي عقیده لري چې دا هم هغه نسخه ده چې میا محمد (؟) ته په

۱۱۸۱ هـ ق کال لیکله شوې او تر ۱۱۸۷ هـ کال پورې یې د شاعر پاتې وینا په حاشیه کښې کښله شوې ده ، خو دا دعوی یو بې سنده اټکل دی او په اصله نسخه کښې داسې کومه څښنه یا اشاره نشته .

ب) د شیدا د دیوان یوه بله زړه نسخه چې د تذکرهٔ کاملان رامپور مؤلف یې یادونه کړې او وایي چې د ریاست سوات په کتبخانه کښې ده د ۱۱۹۱ هـ کال د ځلورمې خور (جمادی الثاني) د ۲۲ نېټې لیک ده چې فیض علي د قاسم بېګ زوی د اخون زاده میا غلام حیدر له پاره کښلې ده او په حاشیه یې د یوه ورک نومي شاعر هغه قطعه ده چې د شیدا د مرګ تاریخ یې د «دل نظیر = ۱۱۹۰ هـ» په تاریخي ماده کښې پکښې ثبت کړی دی .

ج) د دهٔ د دیوان بله زړه نسخه د ۱۱۹۲ هـ ق کال د صفرې د ۱۷ نېټې لیک نسخه ده چې د دهٔ په ژوند په شاهجهان آباد کښې همدې یاد شوي کاتب لیکلې :

« تمت تمام شد دیوان شیدا تصنیف خان والا شان مظهر لطف والاحسان حاتم زمان خانزاده کاظم خان دام اقباله بخط بندهٔ احقرالعباد فیض علی ولد قاسم بېګ متوطن شاهجهان آباد بتاریخ هفدهم شهر سفر (کذا) بروز جمعه سن ۱۱۹۲ هجري ».

دا نسخه د پېښور د اسلامیه کالج په کتابتون کښې ساتله کېږي .

د) د شیدا د دیوان یوه بله زړه نسخه هم دهمدې کاتب په قلم ده چې د ۱۱۹۲ هـ ق کال د لومړۍ خور په ۲۷ نېټه یې د "خان صاحب اسلام خان " لهٔ پاره په شاه جهان اباد کښې کښلې ده ، دا نسخه د کراچۍ په ملي موزیم کښې ساتله کېږي .

هـ) دا ددهٔ په ژوند خطاطي شوې مهمې نسخې دي ، محترم همېش خلیل صاحب هم ددهٔ د دیوان یوه داسې قلمي نسخه لیدلې چې په حاشیه کښې یې د همافه نا معلوم شاعر لهٔ خوا د کاظم خان شیدا دوفات تاریخ دیوې قطعې په ترخ کښې راغلی :

د شیدا په آشیانه کښې جهان تریخ شهٔ
دکباب غوندې یې کون و مکان تریخ شهٔ
درست بدن یې گویا زړهٔ دی په سینه کښې
"بې نظیر" هم د کاظم دمرګ تاریخ شهٔ

(۱۱۹۴ هـ)

ښکاري داسې چې په قلمي نسخه کښې هم د تاریخ ماده او هم عدد دواړه لیک دي نو ځکه همېش صاحب ۱۱۹۴ هـ ق ترې لاندې کښلی او کهٔ نه لهٔ "بې نظیر" نه ۱۱۷۲ راوزي نه ۱۱۹۴ ، اروابناد کامل صاحب دې غلطۍ ته متوجه شوی او لیکلي یې دي چې

هم د تاریخ ماده او هم د دریمې مسرې مفهوم لا ځرګندوي چې د تاریخ ماده "بې نظیر" نه بلکې "دل نظیر" ده چې په دې توګه هم استخراج شوی تاریخ سمیږي او هم کاظم خان په ۱۱۷۲ هـ ق کال ژوندی ؤ او تر ۱۱۹۴ هـ ق کال وروسته یې د ژوند نخښې چیرې نهٔ بنکاري نو غالباً چې له همېش صاحب نه به په جلدۍ کښې "دل نظیر"، "بې نظیر" شوی وي او د دې ملاتړ د تذکرهٔ کاملان رامپور د مؤلف نقل هم کوي (وروسته راځي).

د کاظم خان شیدا د دیوان په دې نسخو کښې د دهٔ د وینا وروستی نمونې په حاشیو کښې کښلې شوې لکه په (الف) نسخه کښې چې تاسو ولوستل، همدا راز د اسلامیه کالج نسخه (ج نسخه) چې مالیدلې په حاشیه کښې ځینې شعري توټې لرې لکه د میا عمر صاحب د مړینې دوې تاریخي قطعې چې د ۱۱۹۰ هـ ق کال دي، د نسخې په حاشیه کښې راغلي او هم د دهٔ د دیوان په نسخو کښې نورې تاریخي مادې هم شته، یوه پکښې د حافظ رحمت خان د مړینې تاریخي ماده هم ده چې د دیوان په چاپي نو کښې یې د عباراتو ارزښت ۱۱۹۴ لیکل شوی لیکن د اسم نهٔ دی ځکه د حافظ رحمت خان د مړینې کال ۱۱۸۸ هـ ق دی.

په دې اساس د شیدا دیوان په ۱۱۸۱ هـ ق کال لومړی وار د دهٔ په لاس راغونډه شوی او بیا وخت په وخت په نورو

نقلونو کښې ددهٔ پاتې وینا ورځای شوې چې تر ۱۱۹۰ هـ ق کال پورې یې د وینا نمونې پکښې ثابتې دي او بنایي ډېره لـــــږ وینایې ضایع شوې وي . (۱)

دوهم : د تاریخ مرصع څو سندونه :

---

۱ - د افضل آباد باغ په وله کښې ؤ او تاریخ مرصع یې ځای په ځای یادوی چې څو نمونې یې دادي :

د ۱۱۳۴ هـ ق کال په پېښو کښې د افضل آباد ذکر داسې کوي :

« نامدارچې هـرګاه صوبـه دار ترسیده پورېوت لهٔ هغه طرفه یې خاطرجمع شهٔ ، کهٔ یې د سرور لهٔ میلې سـرای ته واستوله ، دی و باغ ته د افضل آباد راغی ، دوې ، درې شپې یې په باغ تېرې کړې ..... » (تاریخ مرصع ۴۳۶ مخ) .

افضل خان د خپلې یوې جګړې د پېښو په ترځ کښې وایي :

..... په وله ډېره وشوه : کنې ، کاځرې ، لوبیا په افضل آباد کښې ډېر وو ..... » (۳۱۴ مخ) .

یو بل ځای د وله موقعیت چې افضل آباد هلته ؤ داسې څرګندوي :

« مالهٔ سـرایه کوچ وکړ ، په وله چې څلور کروهـه لهٔ سرایـه تفاوت لري ، څلور کروهـه او درې کروهـه لهٔ نوښـــاره ډېره ونیوه ..... » (۳۹۲ مخ) .

۲ - په تاریخ مرصع کښې د افضل خان د خانۍ موضوع :

دی تا ته سرداري ما درکړه، تسلیمات مې په ځای راوړل چې
له خان علیین مکان نه رخصت شوم، ووتم دستار مې له
سره کوز کړ، په بغل کښې مې کښېښود، د نیلاب په غاښي
چې خان جنت مکان پسې ورسېدلم، دی د غاښي په سر
ناست ؤ، تماشايې د ملک کړه چې زه يې وليدلم تبسم يې
وفرمایه چې خان دې ولید، دستار مې له بغله وکښه هر
چې خان علیین مکان فرمایلي وو په عرض مې ورسول،
خوشال شه، وې ویل: چې دا دستار تبرک دی کښې يې
ږدئ ! " (۳۵۰ مخ).

اساساً د افضل خان سرداري په دې وخت کښې تهداب
ګذاري کېږي چې غالباً د ۱۰۹۰ هق کال نه راوروسته پښتو
سره اړه لري خو ده د پلار په خوله دا محض د خپل نیکه
یو تبرک بللی او رسمي ارزښت يې نه دی ورکړی.

کله چې اشرف خان بندي شو، خوشال خان مایوس
شو او د اشرف د اخلاصون په شرط يې سرداري بهرام
ته ورکړه، دا حالات افضل خان په تفصیل لیکلي چې دلته يې
لنډیز رااخلو:

«..... (امیر خان د کابل صوبه دار) بادشاه ته د خان
جنت مکان شکوه و شکایت ډېر وکړیښ. بادشاه اختیار ورکړ
چې ته صوبه دارې هر چې پوهېږې هغه کړه، د خان جنت

نبنان (اشرف خان) حکم یې د قېد راجه رام سنګه ته چې

په جمرود وهٔ راستوهٔ ، هغه زمیندار وهٔ ، قبول یې نهٔ

کړ چې دا کار د ما نهٔ دی ، بیا یې سید پهولا چې د

شهامت خان نوی وُ ، په پېښاورکښې هغهٔ ته یې وکښل

چې په هر فن و فریب خان جنت نبنان قېد کا ، راجه رام

سنګه خان جنت مکان په ډېر خواهش جمرود ته و بالهٔ د دهٔ

په زړهٔ کښې هیڅ نهٔ وو ، د بادشاه په دولت خواهی مغرور

ورغی په سن زر دوه نوي (۱۰۹۲) آخر ثوریا اول جوزا

راجا رام سنګه یو سرو پای ، یو آس ، یوه د غاړې دهکدهکی

ورکړ نوریې رخصت کړ ، ورته یې اشارت وکړ چې په

پېښاور مهٔ ځه بېرون دروه ! آخر دی از راه دولت

خواهي ورغی د سېد پهولا کره په خپله ورغی چې اشنا دې

دی وګورم نور به دروم . هغهٔ لهٔ خدای تعالی همدا

غوښتل ورته یې وویل چې تهٔ کښېنه زهٔ کور ته لاړشم

چې ځهٔ طعام راستوم طعام وخوره هاله دروه - دی یې

کښېناوهٔ نور یې خلق ترې چاپېر کړل - پروا نه یې دا میرخان

ور ښکاره کړه ، په قېد یې کړ ، الله داد خان خویشکي چې

په لنګرکوټ کښې وهٔ ، بهرام په غالی ډېر کښې وهٔ دواړه په

دا مصلحت شریک وو هغو ته یې وکښل چې داهسې کار ما

وکړ اوس معطل نهٔ اوبه تا سو سرای لر ورد و مې ! ... «

«..... خان علیین مکان هم په هغه آوان پیر شوی وه (کا دي با دي به ور ته ویل) چې بهرام پیان وه اوس ځخو پوخ شوی دی یعنی شیرین شه، خان دې هم د بهرام په کار راغب شي . مؤلف دکتاب (افضل خان) په هغه آوان د شپاړسو او ولسو کالو وه - په داسن و سال چې داسې هیڅ تجربه دکارونو تر سره نه وه تېره - د غاړې شول، آخر هغه ورځ زه له سرایه وبنکار ته وتلی وم نکه د زلمیو دستور دی هواهوس به مې کا وه له ورایه سوورولید شه - گومان و شه چې څوک له رفقاؤ پسمانده راپسې راغی اما چې نیژدې راغی و پېژاند شه چې هغه جلبدار دی چې له خانه سره پېښاور ته لاړ وه معلوم شول چې څه آسیب وخان ته ورسید، په مجرد دلیدو پویه و سرای ته راغلم . په سرای باندې غوغا وه - هر څوک په خپل مال په خپل ځان گرفتار وو . ملاحظه د خلقو داوه چې اوس به فوځ راشي چې راغلم یو ملا عثمان خدای تعالی یې غریق د بحر رحمت کړه چې دی نمک حلال قدیمي د دواړو خانانو وه ولاړ وه خپل کور خپل مال یې هر څه ترشا وه راغلی مسلح په دروازه کښې د محل ولاړ وه چې زه یې ولیدم را ته یې وویل چې زر ننوزه د محل عالم و باسه ، د غره په لوري روان کړه - زه ننوتم

دلاسه مې د محل د عالمو وکړه نور مې د محل عالم راروان کړ د غرۀ پۀ لور ـ چې غرۀ ته مې عالم ورساوۀ نور بیا رته راغلم ـ ملا عثمان پۀ ځای ناست وۀ ـ پس لۀ هغه مې حال مال و غرۀ ته کړ ـ نور زۀ ورغلم خان علیین مکان ته ـ لوی خان پۀ نظام پور وۀ ـ عابد خان یې را سره کړ، د سرور مېلې ته راغلم ـ خان علیین مکان هم راپسې راغی جرګې معرکې ګډې شوې ـ بهرام د شیخ جیو زیارت ته راغی ـ راوې بالۀ، خان علیین مکان د تمامې قبیلې او د اولس سره ورغی ـ زۀ یکتنها پۀ سرور مېله پاتوشوم معرکه‌یې وکړه ـ بهرام مزدوهه هومره تزویر وکړ چې خان یې فریفته کړ، پۀ جرګه دا مقرر شول چې خان جنت مکان چې قید دی مغل دې یې خلاص کا ـ د بادشاه پۀ حضور دې اوسي منصب دې ورکا ـ دا زمان بهرام لګه ـل د وړاندې کړی دی هم دی دې اوسي ـ خاني یې پۀ نامه د بهرام کړه ـ پس لۀ هغه لوی خان بیا د سرور مېلې ته راغی. زۀ چې پۀ دا حال خبر شوم ګوه مې پۀ نظام پور وه روان شوم ـ خان علیین مکان هم راپسې راغی، محال تړې بولاق یې هم پۀ بهرام وسپارل ـ دبهرام زوی یې ولاچه ته واستوۀ ـ څو مدت مې خان څخه پۀ نظام پور کښې تېر کړ ـ پۀ امید د ملګیری چې راسره به مل شي ـ خپل

انتقام به واخلم - دا قصيده لوی خان بهرام ته په طريق د وصيت کښلې وه ، دی پرې غافل شه :

د مازېره له چانه روغ نهٔ دی بهرامه
لهٔ هر چا سره مې زيست دی لهٔ ناکامه

نوکري ، ځواني دا دواړه لکه بام دي
په پيری کښې لهٔ ما ولاړل دواړه بامه

اوس دا دواړه بامه ستادي ننداره کړه
غافل مهٔ شه يو زمان تر صبح و شامه

په دا اوښ باندې چې ستا کجاوه ايښې
رسوه يې چې پرې نهٔ وزې تر مقامه

- - - - - - - - - - - - - - - - - - -

هرگاه ناامید شوم خبر راغی چې خان جنت مکان بادشاه په قلعه دگوالیر محبوس کړ - نور سل کسه کم و بیش چې لهٔ قبیلو سره راسره وو په تاریخ دوولسم د سن مذکور (۱۰۹۲) په سلخ د رمضان په لشوره مې واړول چې ما بېن حد د موږ او د افریدیو دی ..... (بیالهٔ بهرام سره جنگونه کوي او په نتیجه کښې جرگه راځي) ..... تمامې جرگې خان ته وویل چې هغه د تا زوی دادې نمسی اختیار د تا کهٔ سرداري دهٔ ته ورکوې کهٔ هغهٔ ته - خان علیین مکان ورته په ځواب وویل چې د ما آزردگی دا ساعت د دواړو په سرداری

(c) ketabton.com: The Digital Library

نۀ ده په هغه جرګه چي څۀ مقرر شوی وو د بهرام

سره چي خان جنت نښان چي پۀ قید دی خلاص دې شی دا

پۀ کوم سبب پۀ ګوالیار کښې محبوس شۀ؟ بویه لکه چي ـ

قرار داد شوی دی د ګوالیار دې کوز شي پۀ منصب دې

سرفراز شي ـ دویم دا چي محال تري بولاق دې و ما ته

راکړل شي او شل زره روپۍ مدد خرڅ ـ معرکه پۀ دا تمامه

شوه ـ چي لا شوې لره راغلو ما خان ته عرض وکړ چي

دا ساعت د ما فکر او سن و سال تقاضا د سرداری نۀ

کا ـ دا هومره تالاش مې هم محض د پلار د خلاصي دی،

ګنه د بهرام نه سرداري اخیستل د خدای تعالیٰ پۀ کرم

و ما ته اسان دي ـ هر چي تا دا معرکه وکړه ډېر دې ښۀ

وکړۀ زۀ هم پرې راضي شوم او س د ما دوخت تقاضا

داده چي د تا پۀ خدمت دې کفش برداري، کوزه برداري

کوم چي تربیت کېږم ـ اما یو شرط کړم تر هغه وخته پورې

چي څو خان د ما او د بهرام پۀ ناستي راضي شوی نۀ

دی .... (تر یو شمېر پښتو او سردارانه جنګونو کولو

وروسته لیکي) .... خان علیین مکان لۀ هغې جرګې بیا

راغی نظام پور ته ـ ماته یې و فرمایل چي څو نصو روپۍ

درې ماهه مونږ د تا د خرڅ د پاره د بهرام سره مقررې

کړې ـ تۀ خپل سړي ور ستوه خیرآباد ته چي اخلي یې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماور ته ووې چې د ما د تا قرار داد سره هم مره وه
چې خو ته د ما او بهرام سره په اتفاق راضي شوې نه
يې ، اوس چې تا او ده سره اتفاق وکړ د ما په اتفاق هم د
بهرام سره راضي شوې اوس د ما د تا سره جدايي ده :

هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ

نورمي اميرخان ته وکښل ، اميرخان ډېره ارزو زما
د بللو کوله اما زه ورنه رغلم ، چې د ما خط ورغی په هغه
زمانې پروانه او پنځه وکښه - د ظفرخان نيايه په لاس
په معرفت د ملک محمد ارباب و رائې مان سنګه ديوان د استوله
نه هم ورروان شوم چې په ځلوزيو ورغلم ازادخان نيوی،
ملک محمد ارباب او غېره کتخدايان په موجب د اميرخان واستقبال
ته راغلل پېښور له ورغلم رائې مان سنګه دېوان مې د اميرخان
وليد - آس او سروپای يې د اميرخان له لوريه راکړ - ممرېز
خان جماعه دارې د اميرخان راسره کړ - دکړيو په لارې کابل
له ورغلم - د اميرخان دکوچ وخت وه جلال آباد ته - يوه شپه
مې په کابل وشوه - اميرخان ځواب داستوه چې سبا به
د ما ډېره په نکرای وي - ساعت د تا د ملازمت هم سبا
دی ور سره راووتم - په نکرامی دی ډېره شه لا په ولاړه
مې ملازمت وکړ - چې نه يې ولېلم راته يې وويل چې په
ځان د بهرام بلا راغی - نو ورسره تر جلال آباده راغلم،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېره مهربانګي يې کوله، د ماله خدمته هم رضامند شه،

دوه صده پنجاهي منصب يې د ما تجويز کړ او هغه برادري چې

د ما سره وه د بهرام نه يې عليحده کړه نور يې سروپای

او کمرخنجر راکړه زه يې پيښور ته رخصت کړم ..... هغه

وخت چې زه د خان علیين مکانه خاطر آزرده مغل له راغلم

متعلقات په نظام پوره وو. خان علیین مکان از راه اعتراض

را روان کړه جینا کړ ته راغلل .... (تر دې ورو سته له بهرام

نه د خلکو خوابدګي او ده د ظلمونه بنيي او بيا د ځان په باب د خلکو

پر ېکړه بيانوي) ..... اما اولس په جمع (له بهرام) ځنې

راو جار ووت - معرکه يې وکړه چې زموږ سردار مؤلف د کتاب

(افضل خان) دی، بهرام چا سردار کړی دی - زه په پېښاور

کښې وم چې سړي د اولس راغله چې رادرومه ځه له د مغل

محتاجي کړې ..... نور زه له پېښاوره جينا کړ ته راغلم - د

اولس کد خدايان واړه رالره راغلل چې موږ د بهرام سره اوس

په بدو برمنه شو و روزګار مو سره غلط شه پاځه

راځه - په بهرام هم اور ولګيد، زمکه پرې تو ده شوه.؟

(له ۴۹۲ مخه تر ۵۰۰ مخ پورې لنډيز).

کيسه اوږده ده خو نتيجه يې داده چې د ۱۰۹۲-۱۰۹۳ کلو په

پښتونخوا کښې د اشرف خان تر بند وروسته افضل خان

رسماً سرداري په لاس کښې ونيوه او له همدې وخت نه ده

دسرداری دوره حسابله کېږي .

۳- په تاریخ مرصع کښې دافضل خان دکورهواوزامنویاد :

« نقل دی له نېک بخت چې خانه زاد قدیم الخدمت وه او نهایت سخي او په طاعت په عبادت به دالله تعالی شب وروز مشغوله وه ، په هر ملک په هر بلاد چې څوک ملا درویش وه همه ددې وظیفه خوار وو. ډېره فقیر دوسته وه ، زهٔ يې یوه ورځ فقیر جمیل بېګ لره ورستولم چې د مؤلف دفرزند دپاره دعا وکا ، زهٔ ورغلم په ډېر الحاح مې ځنې دعا وغوښته سر يې یو زمان په مراقبه کړهٔ - راته يې وويل چې نېک بخته ته یو فرزند غواړې ما فی الحال دوه ولیدل نور به هم پسې وشي ، په لږ مدت کښې له بي بي آیسې چې کور د مؤلف دی دوه فرزندان محمد علي او محمد حسن ځنې پیدا شول او امید د نورو شته . او د بل کور د پاره يې مکرر په ډېر الحاح ورستولم چې هغه دبي بي ورېره وه اما هېڅ ځواب يې رانهٔ کړ- د هغې هېڅ ونهٔ شول . » (۶۰۳ مخ)

د ۱۱۱۷ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي :

- « یوسړو پای يې محمد سعید د ما فرزندته ورکړ » (۳۸۱ مخ) .

د ۱۱۱۹ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي :

- « فرزندی سیف الله خان مې دلاچې فوجدار کړهٔ » (۳۸۵ مخ)

- « هرکاه چې فرزندي سیف الله خان خبرشهٔ له لاچي پسې راغی » (۳۸۵ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ۱۱۲۵ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي:

- « د محبت لوړ مې محمد علي خان ته غوښتې وه » (۴۰۸ مخ).

د ۱۱۲۶ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي:

- « ما د خپلو وابسته ؤ سره مستحکمه قلعه په نظام پوره سازه کړه فرزندي سیف خان مې جانشین کړ » (۴۱۱ مخ).

د ۱۱۲۷ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي:

- « ما فرزندي محمد علي خان د بازونو سره په استقبال حسن ابدال ته ورستولی ؤ » (۴۱۳ مخ).

- « په وخت د رخصت یې خلعت فرزندي محمد علي خان ته ورکړه » (۴۱۳ مخ).

د ۱۱۲۹ هـ ق کال پېښې:

- « فرزندي سعید خان فوځدار دلاچي وه » (۴۱۳ مخ).

- « په کار د خیر د محمد علي خان چې نسبت یې د محبت د شهباز خان د زوی کړه وه - سرای ته د قبایلو سره راغلی وم ، چې داخبر راورسېده ز زمې کار خیر پیوند کړ ... سبا مې محمد علي خان د فوځ سره روان کړ » (۴۱۴ مخ).

د ۱۱۳۰ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي:

- « محمد علي خان په سن د پانزده سالګی ، محمد حسن د چارده سالګی ، اسدالله خان د یازده سالګي ، محمد اشرف د انه سالګي په رکاب کښې راسره حاضر وو . » (۴۱۷ مخ).

د ۱۱۳۰ کال د ذی الحجې اتم:

ــ « په وخت د یوړش والده د محمد علي خان په حال د نزع وه، حفر د ګور جنازې ته یې معطل نه شوم» (۴۱۶ مخ).

د ۱۱۳۰ هـ ق کال د لوی اختر ورځ:

ــ « صدرحمت په محمد علي خان شه، بنه تردد بهادري یې وکړه، تر واړو سورو په سر همرکاب همعنان ترشیدو پوړې په نامدار پسې ته، سواره یې پریستل په داسن د محمد علي خان چې د پنځلسو کالو پوره شوی وه او هم والده یې په د ' کال هغه شپه چې ماله جینا کوړه کوچ وکړ وفات شوه.» (۴۱۸ مخ).

ــ « په سبا فرزندي سعید خان چې فوځدار د لاچې وه، د تړی ... ق سواره پیاده ورسره سرای ته راغی.» (۴۱۸ مخ).

د ۱۱۳۵ هـ ق کال د رجب ۱۷ نېټه:

ــ « .... او د برخوردار محمد اشرف د بنادې کار هم درپېش ؤ.» (۴۴۱ مخ).

ــ « په تاریخ د دوولسم د رجب سنه زرسل پنځه د یړش کار د برخوردار د بنادې په اتمام ورسېد» (۴۴۲ مخ).

ــ « برخوردار محمد حسن خان چې د خیرآباد فوځدار وه .....» (۴۴۴ مخ).

ــ « ماهم په حسب قرار داد برخوردار اسدالله خان په فوځدارۍ د لاچې مقرر کړ.» (۴۴۴ مخ). (۲)

دریم: د سکندر خان ختک دوینا خوسندونه:

۱- سکندر خان ختک د افضل آباد د باغ په ستاینه کښې یوه ۸۴ بیتیزه قصیده لري چې ددې باغ هراړخیزه معرفي يې پکښې کړې او ددې باغ په وسعت او فسحت غږېدلی دی، موږ يې دلته ددې باغ د پېژندنې له پاره څو بیتونه راخښوو:

[۱] که رضوان يې له نشاطه خبردار کا
دا مکان به د بهشت سره شمار کا

[۷] ننه، پاس لکه بنیښه هسې صفا دی
د ذرې حال وهر سړي وته آشکار کا

[۸] ته به وایې د بهار تنا غورا شوه
اوازونه چې په هر لوري آبشار کا

[۹] تحفه نهرې په منځ کښې دی راغلي
چنار، سروه هم عجب پرې نمودار کا

[۱۱] بې حسابه فوارې پکښې ولاړې
په یو ځل د پشه کال غوندې امطار کا

[۱۷] په محل کښې د تصویر ګلونه واړه
په سړي باندې اهار لکه بهار کا

[۲۳] که ګلاب دی، که چنبه، که نور ګلونه
په خپل قدر معطر کوڅه دیار کا

د هر لور جونه زلمي راځي په سيل
[۲۸] خپاې - خپلې ميوې وا ړه وار په وار کا

د حاسد په خوله دې خاورې د حسدشي
[۳۱] که تر دهٔ نه به تعريف د «شاله مار» کا

چې ناگاهه په گلونو کښې ښکاره شي
[۳۵] تورې سترګې د هوسۍ بلا ناتار کا

د کشمير، د کابل کله دا صفت دی
[۳۶] چې ملوک پکښې هر لور د بازو ښکار کا

په بهار يې په اطراف لس دوولس کروهه
[۵۰] په انواع - انواع گلونه هلک ښکار کا

اشرف خان به په دا باغ په جهان يادوي
[۸۰] سکندر هم کوندې شوک ياد په خپل اشعار کا

۲- کله چې اشرف خان په زندان کښې لوېږي دده ورور سکندر خان خټک يو منظوم ليک وراستوي او د کور کورنۍ او خپلوانو حالات ورته ليکي، په همدې ليک کښې د افضل خان کم سني او په عين حال کښې تدبير هم ورته ستايي، دا ليک د ۱۰۹۳ هق کال د محرم په خلورمه نېټه کښل شوی او دا وخت ددهٔ د سردارۍ او مشرۍ تصديق کوی چې دلته يې له موضوع سره مربوط بيتونه راواخلو:

همنشین دې همګي حرامخوارهٔ وو
افضل خان نهٔ وُ خبر پهٔ عمر کم وُ
پهٔ جفا وارهٔ ودهٔ د ته قفا کړه
پهٔ تنها صورت د خدای باندې کرم وُ
هېڅ کسې يې دانصاف مصاف ونهٔ کړ
مدعي يې وُ پهٔ غم دوستي يې بې غم وُ
آفرين باندې مغل پښتانهٔ وائي
منتشر يې نوم د توره پهٔ عالم وُ

+ + +

افضل خان دشلوکم زيات کهٔ (پهٔ) سن دی
پهٔ حکمت پهٔ مصلحت لکه کهن دی
زور قوت يې دلښکر واړه ليدهٔ شي
دخورشيد غوندې يو اَس يوتې جوشن دی
پهٔ اعدايې هره ورځ ناره د جنګ وي
لهٔ هراسه يې آرام نهٔ شي غمجن دی
پهٔ غليم بهارستان دهٔ خارستان کړ
پهٔ معنیٰ موږ ته توتکی لکه ګلشن دی
عندليب غوندې خبر دهر ګل اخلي
دلاسا دلوی هلک کا پرې مئين دی
شفقت ، احسان ، حيالري بې حده

د مړدی شهرت یې هم په مرد وزن دی

د فلک دشوارې وارې پرې آسانې

یا تورغر دی په همت کښې یا آهن دی

ښکار د غشي، د توپک، د باز، شاهین کا

استاد شوی د هر علم، د هر فن دی

ښه سوار دلري، ښه خط، ښه یې انشاء ده

الغرض چې په هر فن کښې مبرهن دی

که تر تا رسیدی نه شي گیله مه کړه

چې یاد شوی په هغه جهان دکن دی

+ + +

«کوهر» در دی د اخلاص په ښه صدف کښې

هر چار د افضل خان په حکم وک کا

په تحقیق لروبر نه کا څنې غاړه

«افضلخان» یې په مړیې که کزلک کا

«بهادرخان»، «صیف خان» لسي دې لکه گل دي

خدای دې دواړه خانصاحب ته مبارک کا

+ + +

«خالد خان» د افضل خان جای نشین و

د ډېر احسان ورسره شوی و خو بیا لاړ (۴)

+ + +

څلورم: د "تذکرهٔ انتخاب یادګار" سند ونه:

د اردو نامتو لیکوال او شاعر میر مینایي د کاظم خان شیدا په باب لیکي:

"شیدا کاظم خان، خانزاده قوم ختک، د پښتو نخواسري، په پرهیزګارۍ او خدای ترسۍ کښې بې مثاله و، پرښته خویه بنیادم و. اروېدل شوي دي چې دوی یوه جینۍ روزلې وه چې هغه هوښیاره او لویه شوه نو خلقو وغوښتل چې دوی یې په نکاح کړي، دوي قبوله نه کړه، د هغې جینۍ هم د دوی د شتمنیا د نظر د وړاندې داخوښه وه، یوه ورځ یې ځان جوړ کړ او د دوی د خلوت ځای ته ورله ورغله، دوی یې په غرض پوه شول او خپله کوته یې د شمعې په لمبه کښېښوده چې په سوځېدلو شوه نو لاس یې راکښلو - هغې وپوښتل چې دا څه خبره ده؟ دوی ورته وفرمایل چې دې از مایښت له مې په شمعې لاس ایښی وه چې کورم چې له ما د دغه اور زغم دلی شي که نه؟ نو په هیڅ طور زغم ونه شو او هر کله چې د دغه اور د تاو زغم ونه شو نو د دوزخ د اور چې څو چنده له دغه اوره زیات دی به څرنګ زغمونکی شم - هم هغه ورځ یې یوه نېک سړي ته نکاح کړه - پاکي ده الله لره داسې سپېڅلي سړي وي."

« د جناب مستطاب نواب محمد فیض الله خان بهادر عرش منزل په عهد کښې يې دلته په ډېر شان شوکت د میاشتې په زر روپو نوکري کوله ، په ورکړه بخښنه کښې تر لرې لرې مشهور وُ ، د دوي مشران هم د شوکت او دولت او نغارې ښبستنان وو. »

« شعر به يې اکثر په پښتو ژبه کښې فرمايلو کله به يې په فارسي کښې هم طبيعت وآزمويلو « هی هی افغان » د حضرت مؤيد من الله جناب علي محمد خان د مړينې تاريخ هم د دوی د اوچت فکر نتيجه ده ـ او نادرشاه چې هندوستان په زور زياتي ونيولو « غم عام » يې د دغه نيولو تاريخ وويلو...»[۴]

پنځم : د « تذکرهٔ کاملان رامپور » سندونه:

حافظ احمد علي شوق رامپوري په تذکرهٔ کاملان رامپور کښې د زړو او باوري سندونو په بنا د کاظم خان شيدا په باب په ډېرهٔ پورې معلومات لري چې دلته يې مربوط مطالب چې لومړی لاس موادو يې بللای شو، راخلو :

د تذکرهٔ تکملة الشعراء ښبستن ليکي : خان عاليشان چې د پښتون ختک قام رئيس دی ، د فرشتې په څېر بنيادم دی ، زاهد ، پرهيزګار ، متشرع ، ډېره اوچته حوصله لرونکی ، نازک دماغه او د درناوينت ښبستن دی ، ډېر زغموال کوونډې

د زغم او درناوي غر دی ، په انساني صفتونو پسوللی ، دهنر او قابلیت او د سخندانۍ تولنه او دفضل او کمال ښېښتن ، خوش مقاله ، نازک خیاله او زړه ته وړپوړې د تازه معنوموندونکی او په نزاکت پوره ، زړه ته وړپوړې او د هسکو مضمونونو لټوونکی دی - تر دغه وخته دپښتوغخوا په پښتنوکښې داسې خوږه وینا کوونکی سړی نه پېدا شوی دی او نه به پېدا شي ، لا د ایران په باب هم بحث کېدای شي ، په نازکخیالۍ او ادا بندۍ کښې د سلیم ، شوکت بخارايي ، صائب تبریزي ، ناصر سرهندي او غني کشمیري په شان یکتا دی . په پښتو ژبه کښې د دوی دیوان دخوش خیالۍ او سخندانۍ له رویه مشهور دی ، کله - کله به یې په فارسۍ کښې هم غزل ویلو د مړینې یې یوڅو کالونه کېږي . د راجه نول رای ناظم اوده د قتل تاریخ یې داسې نظم کړی دی ...... د نواب سید علي محمد خان صاحب تاریخ یې هی هی افغان (۱۱۵۷ هـ ق) ویلی دی ، په هندوستان یې د نادر شاه د حملې تاریخ دغم عام (۱۱۵۱ هـ ق) نه راایستلی دی ، د کمایون د غرۀ په لمنه کښې د چلیکا په ځنګل کښې د محصور پدلو تاریخ یې د فساد عظیم (۱۱۶۵ هـ ق) د توریو نه راایستلی دی . د شیدا د دیوان دوه نسخې د ریاست سوات په کتبخانه کښې شته دي .

یوه نسخه په غټ قلم لیکلې شوې . څلور سوه شپاړس

محونه لري ، په پای کښې يې دا عبارت دی. " تمام شد دیوان شیدا تصنیف خان عالیشان مظهر لطف والاحسان حاتم زمان خانزاده کاظم خان سلمه الرحمٰن بتاریخ بیست و دویم شهر جمادی الثاني ۱۱۹۱ه بخط بنده احقرالعباد فیض علي ولد قاسم بیګ بپاس خاطر اخون زاده میان غلام حیدر سلمه الله تحریر یافت."

مؤلف د دغه دیوان را پېژني او بیا د وفات قطعې تر ېې راخلي چې د یوې عنوان دی :

تاریخ د وفات د دریو دوستانو او دیو زوی :

آه بدو ماه سه مشفق مرا
چار میش قرهٔ عینم بدان
زان دو شهید و دو سعید ازل
طبل رحیلی زده سوی جنان
سال وصال همه گردد جلی
بود غم یی هم آه - خوان هم
(۱۱۶۱ هق)

...... ددې دیوان په سرپاڼې چا کابلي د شیدا خان د وفات دا تاریخ لیکلی دی :

د شیدا په آشیان جهان تریخ شه
دکباب غوندې یې کون و مکان سیخ شه

درست بدن یې ګویا زړه وُ په سینې کښې
دل نظیر د کاظم خان د مرګ تاریخ شه

لهٔ " دل نظیر" نه (۱۱۹۴ هـ ق) جوړېږي. غالباً همدا یې تاریخ وفات دی، د دوی په باره کښې لهٔ کومه کتابه یا زباني روایته نور حال معلوم نهٔ شه ". (۵)

شپږم: د خانزاده شېرعلیخان مجمع الانساب:

د کاظم خان د کورنۍ د غوټې پرانستلو په برخه کښې چې کوم سند ترلاسه شوی هغه د خانزاده شېر علیخان " مجمع الانساب " دی. شېرعلیخان د خوشال خان خټک د خانۍ د کورنۍ یو فاضل شاعر او لیکوال غړی دی چې د ۱۲۵۸ هـ ق کال د ذی الحجې په ۲۰ نېټه زېږېدلی او په ۱۳۲۳ هـ ق کال د ۶۴ کلنۍ په عمر وفات شوی دی، د شاهداد خان، هغه د سرور خان، هغه د سردار خان، هغه د شهباز خان، هغه د سعادت خان، هغه د افضل خان، هغه د اشرف خان او هغه د خوشال خان خټک زوی وُ.

شېرعلیخان د خپل ستر نیکهٔ افضل خان په پېروۍ په پښتو، فارسي او اردو ژبو د مجمع الانساب په نامه یو کتاب کښلی او د خټکو د خانۍ د کورنۍ شجرې او حالات یې پکښې راوړي، دی د خپل کتاب په سریزه کښې لیکي:

«وائي دا بندهٔ نادان مملو په عصیان یعنې خانزاده شیرعلیخان په خدمت د هوښیارانو روښن دلانو کښې په ډېر تواضع او نیاز سره عرض د عاجزۍ په دا مضمون لري چې هرګاه په مطالعه دکتاب د تواریخ مرصع په زیور د معنیٰ آراسته او بنا ښسته دی او په مجلس د تاریخ دانو خلقو کښې دګلو دسته دی. دی په معنیٰ کښې د دروکان دی او مصنف ددهٔ زموږ نیکه محمد افضل خان دی چې دهٔ خپل انساب یعنی وارهٔ نسب نامه په ښه تفصیل سره لهٔ ابتدا د ملک اکوړ خان نه چې سرخیل زموږ د خاندان دی تر خپلو فرزندانو پورې بیان کړې ده په هسې عنوان سره چې بیا ورته حاجت د تقریر او تحریر نشته، لهٔ هغه مدت نه اوس زموږ تر وخته پورې ډېره زمانه تېره شوې ده او په دا منځ کښې زموږ په خاندان کښې ډېر ښه علم دان او قابل کسان پهٔ خپل. خپل وار سره هغه جهان ته لاړ شوي دي لیکن چا د هغو نه په جمع کولو ددې تقریر او په کښلو ددې تحریر سعی کوښښ نهٔ دی کړی یعنی دا نسب نامه چې اوس کښې نشي هیڅ کښلې نهٔ ده دا خو یو دا سبب معلومیږي چې پهٔ هغه وخت کښې قسم قسم حادثات او د ننګ د ننګ تکلیفات پهٔ منځ ددوی کښې راغلي وو. پهٔ سبب د هغو یوه کم فرصتي شوه، بله سراسر بې رغبتي شوه،

اوس چې فضل د پاک سبحان دی او بیا کرم د نبي آخر زمان دی . نور ځکه زمونږ حاکم جناب نواب صاحب بهادر خواجه محمد خان دی چې په واسطه ددوی سره زمونږ خاندان واړه برقرار دی ، چنانچه هر یو کس له مونږ په خواهش دخپل دوزګار دی . هرګاه چې رغبت د بنده په لوستلو د کتابونو او په لیدلو د تاریخونو او په جمع کولو ددا رنګ حالونو له هرڅه زیات وه . پس له داسبب په ډیر کوښښ اومحنت سره دانسب نامه جمع کړی شوه په هسې مضمون سره چې انشاءالله له ابتداء د خان مرحوم چې مصنف دکتاب دی تر مونږ پورې چې اووه اته پېړۍ تېرې دي هېڅ قدر به پکښې تغیر او نقصان راغلی نه وي اوکه وي هم شاید ، ځکه چې بنده مرکب له سهوې او نسیان دی . اوس زمونږ نوبت په سر راغلی دی که مونږ نه وو یقین دی چې پس له مونږه به داکښل په طور د یادداشت باقي پاتې شي ... (د مجمع الانساب دیباچه) .

خانزاده شیرعلیخان پر نسب نامه سربېره نور ډېر تصنیفونه هم درلودل او په نظم او نثر دواړو یې کښل کول .

د شیرعلیخان په نسب نامه کښې زمونږ له موضوع سره مربوط دالاندې مطالب ترلاسه کېږي :

۱- په هغه جدول کښې چې دختکو د رئیسانو فهرست

لۀ ملک آکوړ خان نه بیا ترخپله وخته لیکي د محمد افضل خان پۀ برخه کښې وائي :

« د حکومت د پېل کال ۱۰۹۴ ـ د حکومت پای ۱۱۵۴ هق ، د حکومت دوره ٦١ کاله ، د اورنګ زیب او بهادر شاه زمانه »

۲ ـ د افضل خان خټک د زامنو پۀ باب لیکي :

« محمد افضل خان چې زموږ پۀ خاندان کښې پۀ خان مرحوم سره مشهور معلوم دی و دوی ته خداوند تعالی اتۀ فرزندان عنایت کړي وُو چنانچه سعدالله خان ، کاظم خان لۀ یوې مورد ، محمد علیخان ، حسن علیخان لۀ بلې موره ، عبید خان ، محمد عماد خان لۀ بلې مور . محمد اشرف خان لۀ بیلې موره . محمد سعید خان لۀ بیلې موره . پۀ دوی کښې سعدالله خان مشر وۀ او س پۀ شهید خان سره مشهور دی ځکه چې د لبنکرخان د لاسه چې زوی د محمد علیخان وۀ او ددۀ و یاره وۀ ، پۀ سرای کښې شهید شوی دی »

۳ ـ د کتاب پۀ اردو برخه کښې د افضل خان د ریاست او سرداری پۀ باب لیکي :

« کله چې اشرف خان بندي شو (ددۀ وروړ بهرام د پلرنی ریاست دعوی وکړه) خو خوشحال خان د مشری پګړی خپل نمسي افضل خان ته ور پۀ سر کړه ..... محمد افضل خان یو پوره سړی وُ ، ډېر کتابونه یې لیکلي وو ـ دۀ ٦١ کاله مستقل

حکومت و چلاوهٔ، اتهٔ زامن یې درلودل چې دادوه یې دیادولو وړ دي سعدالله خان او محمد علیخان، سعدالله خان (اسدالله خان) لهٔ خپل پلار نه خپه شو. د څو ملا زمانو سره تیراه ته ولاړ هلته یې د تیراه ریاست جوړ کړ. د محمدافضل خان د وفات پوخ تاریخ څرګند نهٔ دی.»

۴- نسب نامه د اسدالله خان د حکومت دوره لهٔ ۱۱۵۴ تر ۱۱۸۰ هـ ق پورې ۲۷ کاله شمېرې چې د نادرشاه او احمدشاه دوره ده (۶).

پایلیکونه:

(۱) پهٔ دې برخه کښې د کاظم خان شیدا د وینا نمونې لهٔ کابل چاپ دیوان څخه چې پهٔ ۱۳۳۳ هـ ش کال پښتو ټولنې چاپ کړی، را اخیستل شوې دي. د تاریخي مادو د تثبیت لهٔ پاره د اسلامیه کالج خطي نسخه لوستله شوې او د کاظم خان شیدا د دیوان د خطي نسخو پهٔ باب معلومات د زما لهٔ «پښتو نسخې - د پښتو نخوا او دنیا پهٔ کتابتونونو کښې» قلمي اثر نه اخیستل شوي دي.

(۲) د تاریخ مرصع اقتباسونه د اروا ښاد استاد کامل مومند لهٔ چاپ متن څخه شوي دي.

(۳) د سکندر خان خټک د دې قصیدې او ترجیع بند بشپړ متنونه د دهٔ د دیوان پهٔ هغه قلمي نسخه کښې دی

چې د پښتو اکیډمی پېښور په کتابتون کښې ساتله کېږي .

ما د دواړو بشپړ متنونه په دوهم ټوک ادبي ستوري کښې راوړي دي، د ۱۳۵۹ کال د کابل چاپ ۳۳۵-۳۶۲ مخونه.

(۴) د دې کتاب اقتباس د اروا ښاد استاد کامل مومند له « ۶۳۰ » نومي کتاب نه شوی دی، ۲۰۶-۲۰۸ مخونه .

(۵) دا متن هم د اروا ښاد استاد کامل مومند له یاد شوي کتاب نه اخیستل شوي، ۲۰۹-۲۱۲-۲۱۵-۲۱۹ مخونه .

(۶) د دې نسب نامې د قلمي نسخې فوټو سټېټ محترم پردل خان خټک را وسپارلې چې قلباً مننه ترې کوم .

○

څلورم څپرکی

ترلاسه شوې نتيجه

د استفاق طمعه به څهٔ کړې لهٔ اخوانه
نتيجه يې ور کېدهٔ دې لهٔ کنعانه

د تېرو شو او اټکلونو او روايتونو ، شکونو او ټکونو و ... ونو او لاسوندونو د څېړنې ، تنقيد او جاج په نتيجه کې د کاظم خان شيدا د ژوند اړانه په لنډ ډول داسې جوړولای او ترتيبولای شو :

د شيدا نوم « محمد کاظم » (۱) تخلص « شيدا » (۲) په قام « افغان ختک » (۳) د خان د « خاندان » (۴) خانزاده د خوشال خان ختک کړوسی ، د اشرف خان هجري لمسی او د افضل خان ختک زوی و (۶) په سرای او افضل آباد

کښې یې استوګنه کړې وه (۷) دی په ځوانۍ کښې له حپل پا تو ی ښځه د هندوستان پر دېس شو او په دې توګه یې د سرداری په سر پښتو شوو او پښتو نکو پښتو ته شاکړه (۸) .

ددهٔ پلار افضل خان ختک د ۱۰۷۴-۷۵ هق کال شا او حو زېږېدلی و (۹)، په ۱۰۹۲ هق کال کښې یې چې پلار اشرف خان هجري د مغولوله خوا زنداني شو. خوشال خان ختک سرداري بهرام ته وسپارله خو افضل خان ونهٔ منله او د بهرام تر منافقت وروسته په ۱۰۹۳ هق کال دختکو سردار شو (۱۰) او تر ۱۱۵۳ هق کال پورې یې داورنګ زېب او دهغهٔ د اخلافو د حکومت په دوره کښې سرداری ۶۱ کاله دوام وکړ (۱۱) چې تر سردارۍ وروسته یې د پاتې ژوند په باب معلومات نشته او د مرګ نېټه یې نا معلومه ده (۱۲) .

دافضل خان ختک دو دهٔ په باب د سکندر خان ختک له دې زېږي ښځه چې په اشرف خان یې کوي :

"بهادر خان" "صیف خان" لمسي دې ککه کُل دي

خدای دې دواړه خان صاحب ته مبارک کا (۱۳)

خرګندېږي چې افضل خان تر ۱۰۹۴ کال وړاندې یعنی دخان او سرداری تر پیلېدو مخکښې واده کړی و او داوخت د دوو ماشومانو پلار و .

ښکاري افضل خان ختک د ۱۶ کلنی ۱۷ کلنی په سر

وادهٔ کړې وي او دايوه عادي خبره ده ځکه هغه وخت د خانانو او شتمنو په کور نيو کښې اولادونو ته له ځوانېدو سره سم ودونه غوښتل کېدل ، لکه افضل خان چې په خپله هم خپل زوی محمد عليخان ته تر پنځلس کلنۍ وړاندې د محبت لور غوښتې وه (۱۴) او تر ۱۱۳۵ هق کال وړاندې يې محمد اشرف خان ته هم د ۱۴ کلنۍ ښاو خوا وادهٔ کړې وُ (۱۵). دهٔ پهٔ ۱۰۹۴ کښې دوه زامن د "بهادر خان" او "صيف خان" پهٔ نومونو درلودل (۱۶) چې بهادر خان پهٔ تاريخ مرصع او مجمع الانساب کښې نهٔ دی ياد شوی بنايي پهٔ ماشومتوب کښې مړ شوی وي خو "صيف خان" د "سيف الله خان" او "سيف خان" پهٔ نامه شته چې پهٔ ۱۱۱۹ هق کال يې دلاچې يوځدار ټاکلی دی (۱۷) او هم يې بل زوی د محمد سعيد خان پهٔ نامه دی چې دی يې هم پهٔ ۱۱۲۹ ه ق کال دلاچې پوځدار ټاکلی دی (۱۸) کېدای شي دا دواړه ديوې مور زامن وي.

د ۱۱۱۴ هق کال ښا او خوا افضل خان ختک دوې لاولده بيبيانې درلودې چې يوه يې آيسه نومېده او بله دې بي نېکبختې ورېره وه. بنايي دا وخت يې لومړی مېرمن مړه شوې وي ، دی د يې نېکبختې پهٔ تېنګار او ملتيا فقير جميل بېګ ته د زوی د غوښتلولهٔ پاره دعا ته ورغی ، هغه زېري ورکوي چې : نېکبختې ته به يو زوی غواړې ما في الحال

دوه ولیدل نور به هم پسې وشي او همدا وه چې محمد علي او محمد حسن د بي بي آیسې لۀ نسه په ۱۱۱۵ او ۱۱۱٦ هـ ق کلونو کښې یو پۀ بل پسې پیدا شول خو د دوهمې بي بي یې څۀ ورته ونۀ وې ، هغه لا ولده پاتې شوه (۱۹) تردې کال (۱۱۱٦) پورې فقیرجمیل بېګ ژوندی ؤ او پۀ همدې کال ومړ :

چون رفت از جهان این کرامت خدیو

بجز "ق" آمد ز عالم " غـــریـــو "

(۱۲۱٦ - ۱۰۰ = ۱۱۱٦ هـ ق) (۲۰)

لۀ افضل خان خټک کره پۀ ۱۱۱۹ هـ ق کال اسدالله او پۀ ۱۱۲۱ هـ ق کال محمد اشرف خان پیدا شول (۲۱) د محمد علي خان مور (بي بي آیسه) پۀ ۱۱۳۰ هـ ق کال مړه شوه (۲۲)

تاریخ مرصع چې تر ۱۱۳٦ هـ ق کال پورې واقعات پکښې راغلي د افضل خان خټک د نورو زامنو او ماندینو ذکر نۀ لري او د اهم د نورو پېښو پۀ ترځ کینې پۀ ضمني ډول یاد شوي دي .

مجمع الانساب چې د افضل خان خټک د سرداری تر پایه (۱۱۵۳ هـ ق) پورې دده پۀ باب غږېږي لیکي چې دۀ لۀ پنځو ماندینو نه اتۀ زامن درلودل : سعدالله خان او کاظم خان لۀ یوې موره ، محمد علي خان او حسن علي خان لۀ بلې موره ،

(c) kitabton.com: The Digital Library

عبید خان او محمد عماد خان له بلې موره ، محمد اشرف خان له بېلې موره او محمد سعید خان له بلې موره (۲۳).

د تاریخ مرصع او مجمع الانساب په ښېښو کښې تناقض لیدل دی.

د تاریخ مرصع په قول په ۱۱۱۴ هق کال افضل خان دوه ماندینې درلودې چې له یوې نه محمد علي خان او محمد حسن خان وزېږېدل خو د بلې اولاد نه ؤ . دۀ دوه مشر زامن سیف الله خان او سعید خان هم درلودل چې یو یې په ۱۱۱۹ ... او بل په ۱۱۲۹ هق کال د لاچې پرګنداران تاکلي وو - د سکندر خان په وینا سیف الله د ... اشرف خان ترې بندي کېدو (۱۰۹۲ هق کال) وروسته او د ۱۰۹۳ هق کال د محرم تر ۴ وراندې زېږېدلی نو یقیناً دا دوه زامن یې له بلې ماینې یا نورو ماینو ښځه وو ، همدا راز په تاریخ مرصع کښې د اسد الله خان او محمد اشرف خان د میندو د یادولو ضرورت نه دی پېښ شوی (۲۴) خو کوم تناقض چې را منځ ته شوی هغه دادی چې په تاریخ مرصع کښې د افضل خان د شپږو زامنو نومونه : سیف الله خان ، محمد سعید خان ، محمد علي خان ، محمد حسن ، اسد الله خان او محمد اشرف خان راغلي (۲۵) خو په مجمع الانساب کښې د سیف الله خان نوم نشته ، محمد حسن د حسن علي په نوم راغلی ، اسد الله خان د سعد الله خان په نوم راغلی خو په حاشیه کښې اسد الله هم ورسره شته (یعني دی په دواړو نومونو یادېږي)

کاظم خان ، عبید خان او محمد عمار خان نوي نوموړه دي چي تاریخ مرصع یې نهٔ یادوي او هم سعدالله خان تر ټولو مشر ګڼل شوی چي داسمه نهٔ ده اما څرنګه چي سرداري دهٔ تر لاسه کړې نوشیرعلیخان فکر کړی چي دی به تر ټولو مشر وي (۲٦) همدا راز عبید خان بنایي د همغه عابد خان بل نوم وي چي کاظم خان شیدا دخپل دیوان نسخه ددهٔ په لاس محمدي صاحبزاده ته لیږلې ده (۲۷).

څرنګه چي تاریخ مرصع تر ۱۱۳٦ هق کال وروسته پېښې نهٔ لري او مجمع الانساب تر ۱۱۵۳ هق کال پورې دافضل خان ختک ژوند یقیني کوي نوځکه په دې موده کښې ددهٔ د زامنو پیدا کېدل یوه عادي او طبیعي خبره دد چي په دې توګه مجمع الانساب د تاریخ مرصع معلومات ماتوي نه بلکې بشپړوي یې.

په روایاتو کښې د کاظم خان شیدا زېږېدل د ۱۱۳۵ - ۱۱۴۰ هق کلونو تر منځ اټکل شوي ، په دې برخه کښې نهٔ ماتوونکي او نهٔ زیات روښانوونکی سند نهٔ شته نوځکه همدا اټکل په دې برخه کښې تر او سه یوازنۍ اټکل پیلاری شو.

کومه مرثیه چي د کاظم خان شیدا په دیوان کښې د دهٔ د والد په نوم چاپ شوې ، سمه نهٔ ده ، دا او ورپسې

قطعه یې د «والدې» په مرینه دي چې دا خبره هم دخطي نسخو د دود او هم ددهٔ د بېتونو د جوړښت او بشپړتابه په اساس معقوله او د منلو وړ ده (۲۸) .

همدا راز د مجمع الانساب د لیکني له مخې محمد کاظم د اسدالله خان سکنی ورور دی او اسدالله خان د ۱۱۱۹ هق کال شا او خوا زېږېدلی او هم ځرګنده چې د ۱۱۱۴ هق کال شا او خوا ددهٔ د مور یادونه نشته نو ددهٔ له مور سره د افضل خان خټک د وادهٔ کولو وخت د ۱۱۱۵ـ۱۱۱۸ هق کلونو په موده کښې اټکلولای شو، کهٔ دا اسدالله خان او محمد کاظم خان دوی مور د وادهٔ په وخت کښې د ۱۶ یا ۱۸ کلو وي نو د زېږېدو وخت یې د ۱۱۰۰ هق کال شا او خوا ټاکلای شو او کهٔ د افضل خان خټک دا بي بي د ۱۱۰۰ هق کال زېږېدلې وګڼو نو په ۱۱۸۹ هق کال چې وفات شوې او کاظم خان شیدا یې دوې مرثیې ویلې دا د ۸۹ کلونو عمر درلودونکې وه، چې دا عمر هم له طبیعي او هم له عقلي نظره نامناسب نهٔ دی نو د شیدا د دیوان ددې مرثیو نتیجه به دا وي چې دا دواړې قطعې ددهٔ د خپلې مور په مړینه ویلې دي .

کهٔ څهٔ هم اسدالله خان د شیدا سکه ورور و (۲۹) خولهٔ یې خوا د دهٔ له سرداری او جاګیر سره مینه نهٔ وه

اولهٔ بله پلوه د خان او سرداری پهٔ سر د دوی
کورنۍ شخړې ناوړه حالت ته رسېدلې وې نو ځکه
دهٔ پهٔ ځوانۍ وطن پرېښود او د هند مسافر شو، دې
پېښو ته ددهٔ پهٔ ديوان کښې تلميحي اشارې شوې
دي (۳۰) او همدا ناوړه حالت ددې باعث شوې چې ددهٔ ورور
اسدالله خان ددهٔ دوراره لښکر خان پهٔ لاس ووژل
شي (۳۱) او همدې پېښې کاظم خان هم دردولی او
ژړولی دی:

لهٔ حبِ جاهه پهٔ زړهٔ کښې سوړ يم
د ملنګۍ وکار ته جوړ يم
سرمې خوږلی د شيرين ورور دی
لهٔ زندګۍ تر حلقه موړ يم (۳۲)

شيدا حنفي مذهب، د نقشبنديه طريقې صوفي (۳۳)،
ديندار او پرهېزګاره انسان وُ (۳۴)، وادهٔ يې نهٔ وُکړی
او پهٔ کومه قطعه کښې يې چې د «قرهٔ عين» پهٔ مړينه
اوښکې تويې کړې او قرة العين د زوی استعاره ده ځکه
دا ددهٔ زوی نه بلکې زوی خوانده يې وُ چې د دسريه
(مصرع) د «بدان» کلمه صراحت پرې کوي. يعنې: زما
د سترګو کسې يې وبوله!

د شيدا شعر او شاعري پهٔ پښتو ادب کښې ځانګړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د منفرد مقام لري او د تذکرۀ کاملان رامپور دالیکنه یې نهٔ داسې خوږ راغلی نهٔ به راشي حتی په فارسي کښې هم د بحث وړ دی (۳۵) کهٔ کامل صاحب مبالغه او غلو هم کړې (۳۶) دده د انفرادیت په برخه کښې ډېره ستاینه نهٔ ښکاري .

شیدا د نواب محمد فیض الله خان په عهد کښې د میاشتې د زرو روپو نوکري درلوده (۳۷) او تر پایه خپل پلرنې ټاټوبي ته نهٔ دی راستون شوی

د شیدا د مړینې تاریخي ماده د "دل نظیر" = (۱۱۹۴ هـ ق) په توروکښې نغښتې ده چې یوه ناپېژندل شوی کابلی شاعر ویلې ده (۳۸) او داخبره ترڅو چې ماتو ته سند نهٔ شي او تر دې کال وروسته دده د ژوند نورې نخښې نښانې و نهٔ موندلې شي ، دمنلو وړ ده

په پای کښې زهٔ د لوی عالم استاد کامل مومند روح ته دعا کوم ځکه کهٔ دوی په دې موضوع کښې عالمانه ښکلونه او پلټونه نهٔ وای کړې زما به ددې لیکنې لور ته پام نهٔ وُ اوښتی او دا رساله به نهٔ وه لیکل شوې .

پایلیکونه :

(۱) د دیوان سریزه ، ددهٔ پهٔ خپل قلم .

(۲) همدا سریزه .

(۳) همدا سریزه .

(۴) دیوان ، د پښتو د شعر حسب حال ، ۱۴ مخ .

(۵) تذکرهٔ انتخاب یادګار ، د اروا ښاد استاد کامل د ۱۶۳۰ کتاب پهٔ حواله ، ۲۰۶ مخ .

(۶) مجمع الانساب د خانزاده شېرعلیخان، قلمي نسخه .

(۷) د کاظم خان شیدا د دیوان بېلا بېلې برخې .

(۸) د دیوان بېلا بېلې برخې .

(۹) دا اټکل د سکندر خان خټک لهٔ هغه منظوم لیک نه چې پهٔ ۱۰۹۳ هـ ق کال یې د اشرف خان پهٔ نوم لیکلی او هلته دې د شلو کلو کم و زیات ګڼي ، کولای شو . د لیک قلمي متن د سکندر خان د دیوان پهٔ هغه نسخه کښې چې پهٔ پښتو اکیډمۍ کښې خوندي دهٔ . رالعلي او د لیکوال د دوهم توک ادبي ستوري پهٔ ۳۴۴-۳۶۲ مخونو کښې خپور شوی دی ، او هم افضلخان پهٔ تاریخ مرصع کښې د ۱۰۹۲ کال د پېښو پهٔ ترڅ کښې خان د ۱۶-۱۷ کلو ښيي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۰) دا موضوع پهٔ تاریخ مرصع کښې افضل خان خټک پهٔ تفصیل لیکلې ، ۴۹۲ - ۵۰۰ مخونه .

(۱۱) مجمع الانساب ، د خانزاده شیرعلیخان ،قلمي نسخه .

(۱۲) همدا اثر .

(۱۳) د سکندر خان خټک لیک ،ادبي ستوري ۲/ ۳۵۴ مخ .

(۱۴) تاریخ مرصع ، ۴۰۸ مخ .

(۱۵) تاریخ مرصع ، ۴۴۱ مخ .

(۱۶) د سکندر خان لیک .

(۱۷) تاریخ مرصع ، ۳۸۵ مخ .

(۱۸) تاریخ مرصع ، ۴۱۳ مخ .

(۱۹) تاریخ مرصع ، ۶۰۳ مخ .

(۲۰) پهٔ تذکره کښې د فقیر جمیل بېګ د قبر ډېره .

(۲۱) تاریخ مرصع ، ۴۱۷ مخ .

(۲۲) تاریخ مرصع ، ۴۱۶ ، ۴۱۸ مخ

(۲۳) مجمع الانساب ، قلمي نسخه

(۲۴) مجمع الانساب دا ذکر کوي .

(۲۵) تاریخ مرصع ، بېلا بېلې برخې .

(۲۶) مجمع الانساب

(۲۷) وګورئ د دیوان سریزه ، د شیدا پهٔ خپل قلم .

(٢٨) وګورئ د دهٔ د دیوان خطي او چاپي نسخې

(٢٩) مجمع الانساب .

(٣٠) موږ ته دیوان نه په دې خبره کښې کافي نمونې ورکړې دي .

(٣١) مجمع الانساب .

(٣٢) دیوان .

(٣٣) دیوان ، د دهٔ د خپل قلم سریزه .

(٣٤) تذکرهٔ انتخاب یادګار او تذکرهٔ کاملان رامپور ، دارواښاد کامل ، د ١٦٣٠ کتاب په حواله ، ٢٠٧ مخ

(٣٥) تذکرهٔ کاملان رامپور ، د یاد شوي کتاب په حواله .

(٣٦) استاد کامل ، ١٦٣٠ نومی کتاب ، ٢٠٩ مخ .

(٣٧) تذکرهٔ انتخاب یادګار ، دارواښاد کامل د یاد شوي کتاب د ٢٠٧ مخ په حواله .

(٣٨) تذکرهٔ کاملان رامپور ، د استاد کامل په حواله .

نوملیک

د وګړیو، ځایونو، نسلونو، کتابونو او نورو نومونو نومونه

پهٔ دې نوملیک کښې د ځایونو نومونو ته د ستوري * نخښه شوې، کتاب ته «ک»، نسلونو ته «ن»، علمي او نشراتي مرکزونو ته «م» او نورو ته واضح توري کښل شوي دي.

آزاد خان : ٦١
آیسه، بي بي : ٦٣، ٨٢، ٨٣
احمد (پاک) : ٢٨
احمد شاه : ٧٨
ادارهٔ اشاعت سرحد : (م) ٦
د ادبیاتو پوهنځی : (م) ٢٣
ادبي ستوري (ک) : ٧٩، ٨٩، ٩٠
اردو (ژبه) : ٧٠، ٧٤، ٧٧
اسدالله خان : ٣، ٤، ٩، ١٠، ١٣، ١٤،
٢١، ٦٤، ٦٥، ٧٨، ٨٣، ٨٤،
٨٦، ٨٧.
اسلام خان (خانصاحب) : ٥١
اسلامیه کالج کتابتون (م) : ٥١، ٥٢، ٧٨، ٩٤
اشرف خان : ب، ١، ٣، ٩، ١١، ١٥، ١٦،
١٨، ٥٤، ٥٥، ٥٦، ٦٢، ٦٧،
٧٤، ٧٧، ٨٠، ٨١، ٨٤، ٨٩
افریدي (ن) ٥٩
* افضل آباد (باغ) : ١٤، ٢٩، ٥٣، ٦٦، ٨٠
افضل خان ختک : ب، ١، ٣، ٧ تر ٢٣، ٥٣
تر ٥٥، ٥٧، ٦٢، ٦٣، ٦٧ تر
٦٩، ٧٤، ٧٥، ٧٧، ٨٠ تر ٨٦،
٨٩، ٩٠
افغان (ن) : ٢٦، ٢٧، ٨٠
* افغانستان : ١، ٢
افغاني (ن) : ١، ١٢، ١٨، ٢٣، ٢٦، ٢٧
اکوړخان (ملک) : ٧٥، ٧٧
* اکوړې : ٤٤
الله داد خان خوېشکي : ٥٦
الله نور : ٨، ١٢، ١٣، ١٨، ٢٠، ٢١، ٤٩
امیرخان : ٥٥، ٥٦، ٦١
انوارالحق (ډاکټر) : ٢، ٤٥، ٤٦
اورنګ زیب : ٧٧، ٨١
* ایران : ٧٢
* باجوړ : ٣٨
بادشاه (اورنګ زیب) : ٥٥، ٥٦، ٥٨، ٥٩
بادي : ٥٧
* بدخشان : ٢٧
برېټش موزیم (م) : ٤٩
* بریلی : ٣١
* بګرامي : ٦١
* بنګاله : ٣١
بهادرخان : ٦٩، ٨١، ٨٢
بهادر شاه : ٧٧
بهرام : ٩، ١٥، ٥٥ تر ٦٢، ٧٧، ٨١

(c) ketabton.com: The Digital Library

بېنوا عبدالرؤف: ۲، ۶، ۴۵، ۴۰
پردل خان ختک: ۷۹
پښاور: وګ: پېښور.
پښتانهٔ (ن): ۳، ۴، ۱۵، ۲۲، ۲۵، ۳۱، ۶۸، ۷۱، ۷۲
پښتانهٔ شعراء (ک): ۲، ۵
پښتو: وګ: پښتانهٔ.
پښتو ژبه: الف، ب، ج، ۲، ۳، ۱۹، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۷۱، ۷۲، ۷۴، ۸۷
د پښتو ادب تاریخ (ک): ۲، ۶
پښتو اکېډېمي (م): ۶، ۷۹، ۸۹
پښتو ټولنه (م): ۵، ۶، ۷۸
د پښتو د پیاوړتیا او پرمختیا آمریت (م): ۵
پښتو ګرامر (ک): ۱
پښتون: وګ: پښتانهٔ.
پښتونخوا: ۴۹، ۷۰، ۷۲
پښتو نثر د پښتونخوا او دنیا په کتابتونونو کښې (ک): ۷۸
* پېښور: د، ۲، ۵، ۶، ۲۳، ۵۱، ۵۶، ۵۷، ۶۱، ۶۲، ۷۹
پلاوړن: ۱، ۱۵، ۱۸، ۱۹
تاریخ ادبیات سرحد (ک): ۲، ۶
تاریخ مرصع (ک): ج، ۲، ۵ تر ۸، ۱۰ تر ۱۳، ۱۵ تر ۱۷، ۲۰ تر ۲۳، ۵۳، ۵۴، ۶۳، ۷۵، ۷۸، ۸۲ تر ۸۵، ۸۹، ۹۰
تذکرهٔ انتخاب یادګار (ک): ۲۲، ۷۰، ۸۹، ۹۱
تذکرهٔ تکملة الشعراء (ک): ۷۱
تذکرهٔ کاملان رامپور (ک): ۲۲، ۵۰، ۵۲، ۷۱، ۸۸، ۹۱
ترېبولاق: ۵۸، ۶۰، ۶۵
* تنګاړو: ۹۰
تواریخ مرصع (ک): وګ: تاریخ مرصع
* توتکی: ۶۸
* تیراه: ۳۰

* تېری: ۷۸
* جلال آباد: ۶۱
جم (باچا): ۳۵، ۴۶
* جمرود: ۵۶
* جیناکړ: ۶۲، ۶۵
د چاپ زی (م): ۲۳
* چلیکا (ځنګل): ۷۲
* څلوزي: ۶۱
حبیبي، علامه عبدالحی: ۲، ۵
* حسن ابدال: ۴، ۱۰، ۶۴
حسن علیخان: ۷۷، ۸۳، ۸۴
حنفي (مذهب): ۲۵، ۸۷
حیات افغاني (ک): ۱
حیات خان، ډیټي: ۱، ۱۹
خالد خان: ۶۹
خان (اشرف خان): ۵۷
خان (خوشحال خان): ۲۴ تر ۲۷، ۵۷ تر ۵۹، ۸۰.
خان جنت مکان او جنت نښان (اشرف خان): ۵۴ تر ۵۸ تر ۶۰
خانزاده (شیدا): ۴۱، ۷۰، ۸۰
خانصاحب (اشرف خان) ۶۹، ۸۱
خان عالیشان (شیدا): ۷۱، ۷۲
خان علیین مکان (خوشال خان ختک): ۵۴، ۵۵، ۵۷، ۶۰ تر ۶۲
خان مرحوم (محمد افضل خان): ۷۶، ۷۷
ختک (ن): ۱۳، ۱۶ تر ۱۸، ۲۵، ۴۴، ۷۰، ۷۱، ۷۴، ۷۶، ۸۰، ۸۱
خواجه محمد خان: ۷۶
خورشید جهان (ک): ۱، ۹، ۱۰
خوشال خان ختک: ب، ج، ۱ تر ۴، ۹، ۱۱، ۱۶ تر ۱۸، ۲۵، ۲۷، ۵۴، ۵۵، ۷۴، ۷۷، ۸۰، ۸۱
خوشال خان (د افضل خان لمسی): ۱۰
* خیرآباد: ۶۰، ۶۵

* دکن : ٦٩
دیوان (د خوشال خان) (ک) : ٢٥
دیوان د سکندرخان (ک) : ٧٨، ٧٩
دیوان (د کاظم خان) ٥، ٧، ١١، ١٢، ١٦، ١٧،
٢٥، ٢٩، تر ٣٠، ٣٤، ٤٢، ٤٤،
٤٥، ٤٨، ٤٩ تر ٥٢، ٧٢، ٧٣، ٨٥
تر ٨٧، ٨٩ تر ٩١
دیوان کاظم خان شیدا (دهمیش) (ک) : ٢، ٦
دیوان کاظم خان شیدا (د ډاکټر انوار الحق) :
٢، ٦
راجه رام سنګه : ٥٦
راجه نول رای : ٧٢
* رامپور : ٤، ٥، ١٤، ٣١، ٧١
راورټي : ١، ١٢، ١٧ تر ١٩، ٢٣، ٤٩
رای مان سنګه دیوان : ٦١
رحمت خان، حافظ : ٥٢
رشاد، پوهاند عبدالشکور : ٤، ٥، ٦
رښتین، پوهاند صدیق الله : ٢، ٦، ١١، ١٥ تر
١٧، ١٩ تر ٢١، ٢٣، ٤٨
رضا همداني : ٢، ٦
رفیع، حبیب الله : د
* روه : ٢٦، ٢٩، ٣١، ٣٢، ٣٩ تر ٤٢
روهي ادب (ک) : ٣، ٦
د ریاست سوات کتب خانه (م) : ٥٠، ٧٢
زنځیري (لیک دود) : ٤٦
* سرای : ٥، ١٣، ١٤، ١٧، ١٨، ٢٧ تر
٣١، ٤٤، ٥٣، ٥٦، ٥٧، ٦٤، ٦٥
٧٧، ٨٠
سردار خان : ٧٤
سرفراز خان : ٤٨
سرور خان : ٧٤
* سرو میله : ٥٣، ٥٨
* سرهند شریف : ٤، ٥
سعادت خان : ٧٤
سعدالله خان : ٧٧، ٧٨، ٨٣ تر ٨٥
سعید خان : ١٢، ٢١، ٦٤، ٦٥، ٨٤
سکندر خان ختک : ٦٦، ٦٧، ٧٨، ٨١،
٨٤، ٨٩، ٩٠
سلیم : ٧٢
سلیمان : ٣٦
* سمه : ٣٨
* سوات : ٣٨
سید پهولا : ٥٦
سید علي محمد خان نواب : ٧١، ٧٢
سیف الله : ١٢، ١٣، ٢، ٦٣، ٦٤، ٨٢، ٨٤
سیف خان : وګ : سیف الله
* شاله مار : ٦٧
* شاهجهان آباد : ٥٠، ٥١
شاهداد خان : ٧٤
* شنګی : ٥٤
شوق حافظ احمد علي : ٧١
شوکت بخارايي : ٧٢
شهامت خان : ٥٦
شهباز خان (د خوشال بابا کړوسی) : ٧٤
شهباز خان (د محبت پلار) : ٦٤
شهید خان (سعدالله خان) : ٧٧
* شیخ جیو (زیارت) ٥٨
شیدا، کاظم خان : الف، ب، ج، ۱ تر ٣٩،
٤١، ٤٢، ٤٤ تر ٤٦، ٤٨، ٥٤ تر ٧٠، تر
٧٤، ٧٧، ٧٨، ٨٠، ٨٣، ٨٥ تر ٩٠
* شیدو : ٦٥
شیرعلیخان : ٧٤ تر ٧٦، ٨٥، ٨٩، ٩٠
شیرمحمدخان ګنډه پور : ١، ٩، ١٩
* ښنايي پور : ٥٤
د ښوونې او روزنې وزارت (م) : ٦
صائب تبریزي : ٧٢
* صوبه سرحد : ٢
صیف خان (هم وګ : سیف الله) : ٦٩، ٨١،
٨٢
طائر، پروفیسر محمدنواز : ٣، ٦
ظفرخان : ٦١

عابد خان (دخوشال خان زوی): ۵۸

عابد خان (دشیدا ورور): ۸، ۱۲، ۱۳، ۱۸ تر ۲۰، ۴۲، ۴۳، ۵۸، ۸۵

عبید خان: ۷۷، ۸۴، ۸۵

عثمان، ملا: ۵۷، ۵۸

* غالي ډېر: ۵۶

غلام معصوم (پیر): ۵

غني کشمیری: ۷۲

فارسي (ژبه): ۷۱، ۷۲، ۷۴، ۸۸

فارغ بخاري: ۲، ۶

فتح الله: ۸، ۱۲، ۱۳، ۱۸، ۲۰، ۲۱، ۴۹

فرهنګ زبان و ادبیات پښتو (ک): ۲، ۶

فقیر جمیل بېګ: ۶۳، ۸۲، ۸۳، ۹۰

فیض الله خان، نواب: ۴، ۷۱

فیض علي: ۵۰، ۷۳

قاسم بېګ: ۵۰، ۷۳

* کابل: ۲، ۵، ۶، ۲۳، ۵۵، ۶۱، ۶۷، ۷۸، ۷۹

کابل پوهنتون (م): ۱۱، ۲۳

کابلی شاعر: ۷۳، ۸۸

کادی: ۵۷

کاظم (د سرای یوبل شاعر): ۴۴

دکاظم شیدا دیوان (دپېښور) (ک): ۲، ۶، ۷۸

کاکاخېل، میا تقویم الحق: ۱۴

کامل، استاد دوست محمد خان مومند: ج، ۲، ۳، ۵، ۷، ۹ تر ۱۵، ۱۹، ۲۲ تر ۲۴، ۴۸، ۵۱، ۷۸، ۷۹، ۸۸، ۸۹، ۹۱

* کتهیر: ۳۰، ۳۱

د کراچۍ ملي موزیم (م): ۵۱

* کرپه: ۶۱

* کشمیر: ۴، ۶۷

کلید افغاني (انګلیسي ژباړه (ک): ۱، ۱۸، ۱۹

* کمایون (غر): ۷۲

* کنعان: ۳۲، ۸۰

* کوز تاکال: د

ګلشن روه (ک): ۵، ۶

* ګوالیر (قلا): ۵۹، ۶۰

ګوهر: ۶۹

* لاچي: ۱۳، ۵۸، ۶۳ تر ۶۵، ۸۲، ۸۴

* لشوره: ۵۹، ۶۰

لبنکر خان: ۷۷، ۸۷

* لنګر کوټ: ۵۶

لوی خان (خوشال خان): ۵۸، ۵۹

مجمع الانساب (ک): ۷۴ تر ۷۶، ۷۸، ۷۹، ۸۲ تر ۸۶، ۸۹ تر ۹۱

محبت خان: ۶۴، ۸۲

محمد ارباب، ملک: ۶۱

محمد اشرف (د افضل خان زوی): ۱۳، ۲۱، ۶۴، ۶۵، ۷۷، ۸۲ تر ۸۴

محمد افضل خان: ۷۵ تر ۷۸ هم وګ: افضل خان خټک.

محمد حسن: ۱۳، ۲۱، ۶۳ تر ۶۵، ۸۳، ۸۴

محمد سعید خان: ۶۳، ۶۴، ۷۷، ۸۲، ۸۴ هم وګ: سعید خان

محمد عابد: وګ: عابد خان.

محمد علي خان: ۱۰، ۱۳، ۲۱، ۶۳ تر ۶۵، ۷۷، ۷۸، ۸۲ تر ۸۴

محمد عماد خان: ۷۷، ۸۴، ۸۵

محمد فیض الله خان، نواب: ۸۸ هم وګ: فیض الله خان.

محمدي صاحبزاده: ۵، ۴۲، ۸۵

مرهټه (ن): ۱۰

مغل (ن): ۵۸، ۶۲، ۶۸، ۸۱

ممریز خان: ۶۱

میا عمر: ۵۲

میا غلام حیدر اخونزاده: ۵۰، ۷۳

میا محمد: ۴۹

میا محمد عمر: ۴۲ هم وګ: میا عمر.

میامحمدي : ۴۲ هم وګ : محمدي صاحبزاده .
میر مینایي : ۷۰
میکنزي : ۴۹
نادر شاه : ۷۱، ۷۲، ۷۸
ناصر سرهندي : ۷۲
نامدار : ۵۳، ۶۵
نبي آخر زمان : ۷۶
نسب نامه (ک) وګ : مجمع الانساب .
* نظام پور : ۵۴، ۵۸، ۶۰، ۶۲، ۶۴
نقشندیه (طریقه) : ۵، ۲۵، ۸۷
* نوښهر : ۵۳
نېکبخته، بي بي : ۶۳، ۸۲
* نیلاب (غابنی) : ۵۵
وږمه (مجله) : ۱۱، ۲۳
* ولی : ۲۹، ۵۳
هجري، اشرف خان : ۱، ۳، ۱۶، ۸۰، ۸۱، ۸۹ هم وګ : اشرف خان .
همېش خلیل : ۲، ۶، ۴۵، ۴۶، ۵۱، ۵۲
* هند : ۲۸، ۲۹ تر ۳۱، ۳۹، ۴۰، ۴۲، ۸۷
* هندوبار : ۳۱
* هندوستان : ۳۰، ۳۲، ۷۱، ۷۲، ۸۱
هندي (ن) : ۴، ۲۲
هیوادمل، زلمی : ۲، ۶
هیوز : ۱۲، ۱۷، ۱۸
۱۶۳۰ (ک) : ۲۲، ۲۳، ۷۹، ۸۹، ۹۱
یوسف : ۳۲
یونیورسټي بک ایجنسي (م) : ۵، ۶

(c) ketabton.com: The Digital Library
ARIC
B
1.237
RAF
5561

امان
د امان کتاب لخپرونو ټولنه
پېښور

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library